

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ

46

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

46

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT

ARCHEOGRAPHICAL
PAPERS

46

Belgrade 2024

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА АРХЕОГРАФИЈУ

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ
46

Београд, 2024

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Др Владимир Пиштало, главни и одговорни уредник (Београд)

Проф. др Татјана Суботин-Голубовић, уредник (Београд)

Др Владан Тријић, секретар Одбора (Београд)

Проф. др Аксинија Џурова, инострани члан САНУ (Софија)

Анатолиј Турилов, инострани члан САНУ (Москва)

Катарина Мано-Зиси (Београд)

Др Јасмина Недељковић (Београд)

Проф. др Драгана Новаков (Нови Пазар)

Др Драган Пурешић (Београд)

EDITORIAL BOARD

VLADIMIR PIŠTALO, Ph.D., editor-in-chief (Belgrade)

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Associate Professor, editor (Belgrade)

VLADAN TRIJIĆ, Ph.D. secretary of the Board (Belgrade)

AKSINIJA DŽUROVA, SASA foreign member (Sofia)

ANATOLY TURILOV, SASA foreign member (Moscow)

KATARINA MANO-ZISI (Belgrade)

JASMINA NEDELJKOVIĆ, Ph.D. (Belgrade)

DRAGANA NOVAKOV, Ph.D. Associate Professor (Novi Pazar)

DRAGAN PUREŠIĆ, Ph.D. (Belgrade)

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Татјана Суботин-Голубовић

Др Владан Тријић

Др Миланка Убипарип

Мр Душица Грбић

REVIEWERS

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Professor

VLADAN TRIJIĆ, Ph.D.

MILANKA UBIPARIP, Ph.D.

DUŠICA GRBIĆ, MA

Публиковање овог броја *АРХЕОГРАФСКИХ ПРИЛОГА* остварено је уз финансијску помоћ Министарства културе Републике Србије.

САДРЖАЈ/CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

- Мирослав А. Лазић*
ХРОНОЛОГИЈА ПАЛЕОТИПА ИЗ ПРВОГ ИЗДАВАЧКОГ ЦИКЛУСА БОЖИДАРА ВУКОВИЋА 11
Miroslav A. Lazić
THE CHRONOLOGY OF PALEOTYPES
FROM THE FIRST PUBLISHING CYCLE OF BOŽIDAR VUKOVIĆ 51
- Жанна Леонидовна Левшина*
О КНИГАХ И КНИЖНИКАХ КРУГА АРХИМАНДРИТА ТРОИЦКОГО МОНАСТЫРЯ В СЛУЦКЕ
ИОСИФА (БОЛГАРИНОВИЧА) 59
Zhanna L. Levshina
ABOUT BOOKS AND SCRIBES FROM THE ENVIRONMENT OF ARCHIMANDRITE
OF THE TRINITY MONASTERY IN SLUTSK JOSEPH (BULGARINOVICH) 76
- Милена Марџиновић*
ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ БОЖИДАРА ВУКОВИЋА (1538) ИЗ ЦРКВЕ СВЕТОГ НИКОЛЕ У БАРУ..... 87
Milena Martinović
BOŽIDAR VUKOVIĆ'S FESTAL MENAION (1538)
FROM THE CHURCH OF ST. NICHOLAS IN BAR..... 98
- Драѓана Новаков*
ЖЕНСКА ИМЕНА СЛОВЕНСКОГА ПОРЕКЛА У ПОМЕНИКУ МОНАСТИРА СОПОЋАНА..... 107
Dragana Novakov
FEMALE NAMES OF SLAVIC ORIGIN IN THE SPOČANI MONASTERY
COMMEMORATING BOOK..... 124
- Александар Ђеклић*
КО ЈЕ БИО НИКОДИМ – ПИСАЦ ХИЛАНДАРСКЕ СЛУЖБЕ И ЖИТИЈА СВЕТОМ АХИЛИЈУ..... 125
Aleksandar Ćeklić
WHO WAS NICODEMUS – THE AUTHOR OF HILANDAR'S
THE SERVICE AND LIFE OF SAINT ACHILLIUS 144

НАУЧНИ ЖИВОТ

Алекса М. Карајић

ДВАНАЕСТИ ЛЕТЊИ ИНСТИТУТ СЛОВЕНСКОГ СРЕДЊОВЕКОВЉА

(12th Biennial Medieval Slavic Summer Institute, The Ohio State University,

Columbus, Ohio, USA) 151

71
С П С Т И Т Г

ЗНАТЕЛО БѢ СЛОВО
БѢ КЪ БОУ И БѢ
СЕ БѢ ИСКОНН КЪ
ТѢ МЪ БЫШЕ
ГО, НИ ТО ЖЕ
БЫТЬ ВЪ
ТѢ БѢ И ЖИВОТЬ БѢ
ІЛВ КѢ И СВѢТЬ ВЪ
ВТН ТСЕ И ТѢ МЪ А ЕТ

ХРОНОЛОГИЈА ПАЛЕОТИПА ИЗ ПРВОГ ИЗДАВАЧКОГ ЦИКЛУСА
БОЖИДАРА ВУКОВИЋА

МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ*

Апстракт: У раду се анализира хронологија издавачке делатности Божидара Вуковића у Венецији, са посебним освртом на неслагласности у датовању његових књига услед неподударности хронолошких одредница у колофонима. Након историографског прегледа ове теме, разматра се да ли су године *од њостања (дистиција)* наведене према *цариградском* или *маршовском стићу*, као и који је систем коришћен за одређивање година према Христовом рођењу – *конзуларни* (1. јануара), *more veneto* (1. марта) или *благовештенски* (25. марта). Детаљним разматрањем осталих хронолошких елемената (*ејакџа, златни број, круи Сунца, круи Месеца, индикти*), њихових међусобних односа, као и типографском и графичком анализом Вуковићевих палеотипа закључено је да су његове књиге највероватније објављене између 1520. и 1521. године.

Кључне речи: Божидар Вуковић (*Dionisio della Vecchia*), хронологија, датација, колофони, палеотипи, издаваштво, рано српско штампарство, црквене књиге, Венеција

У издавачком опусу Божидара Вуковића, једног од челника православног заједнице у Венецији и несудоног српског деспота, који је имао разгранату трговачку и обавештајну мрежу на ширем простору југоисточне Европе,¹ учавају се два циклуса, удаљена један од другог деценију и по. Први је започео крајем друге деценије 16. столећа, а други средином четврте деценије истог века и трајао је све до Вуковићеве смрти (крајем 1539, односно почетком 1540. године).²

* Мирослав А. Лазич, Старословенистички одсек, Институт за српски језик САНУ, Београд, miroslav.lazic@isj.sanu.ac.rs

¹ Лазич 2018, 17–39; Лазич 2022, 131–238.

² Пешикан 1994б, 85–89. У оквиру другог издавачког циклуса, који је оквирно ре-ализован између 1536. и 1540. године, Вуковић је приредио опширну верзију

Када је реч о хронологији првог издавачког циклуса – у који спадају *Псалтир с њоследовањем*, *Служабник* и *Молићвеник* (*Зборник за њућинике*) – услед неусаглашености хронолошких података у колофонима, у стручној литератури и даље постоје недоумице о редоследу штампања, структуре *Псалтира* и варијанти *Молићвеника*.³ О томе су изношене разне претпоставке, а предложена решења могу се условно разврстати у две групе. У прву спадају она која предност дају годинама од стварања света (*њосћиања*, *дићија*), а у другу решења заснована на годинама од Христовог рођења.

У првом поговору *Псалтира* (л. 159а–160б), који се односи на основни (псалтирски) део књиге (сл. 1 и 2), као време састављања *њи-њара*, означена је 7028. година од стварања света, односно 1519. од Христовог рођења. Потом су, поводом штампања првог дела књиге, наведене исте године (7028. од стварања света и 1519. од Христовог рођења), као и остали хронолошки елементи – *круј Сунца* (28), *круј Месеца* (17), *злајни број* (1), *индикј* (9) и *ејакја* (6). На самом крају тог хронолошког низа као датум завршетка рада назначен је 7. април. Први поговор завршава се поменом двојице тадашњих владара – млетачког дужда Леонарда Лоредана (умро 22. јуна 1521. године) и турског султана Селима I (умро 22. септембра 1520. године).

У другом поговору (л. 351а–352б), који се налази на самом крају књиге (сл. 3), иза *њоследовања*, као време завршетка штампања означена је 7029. година од *њосћиања*, односно 1520. од Христовог рођења. Уз остале хронолошке елементе – *круј Сунца* (1), *круј Месеца* (18), *злајни број* (2), *индикј* (10) и *ејакја* (7) – на крају је наведен и датум: 12. октобар. У издвојеном пасусу, на самом крају другог поговора, у виду хронолошке допуне назначено је да је штампање започето 26. јануара, а окончано 12. октобра, али без навођења године.⁴

У поговору *Служабника* (л. 238б–240б) као година завршетка штампања наведена је 7028. година од стварања света (сл. 4), односно 1519. од Христовог рођења, уз навођење осталих хронолошких

Молићвеника (1536), а затим је објавио *Окћоих њејојласник* (1537), *Празнични минеј* (1538) и *Молићвеник*, односно *Тредник* (1538–1540).

³ Пешикан 1994б, 106–113.

⁴ Лазић 2022, 271–277. Поводом описа палеотипа и сачуваних примерака: Немировски 1993, 15–19, 30–34; Nemirovskij 2001, 227–234, 307–340; Немировский 2009б, 328–329; 403–406.

елемената – *круїа Сунца* (28), *круїа Месеца* (17), *индикїа* (9) и *еїакїа* (6). На крају истог хронолошког низа назначен је 7. јул.⁵

Када је реч о *Молиївенику*, на самом крају поговора овог палеотипа наведени су хронолошки подаци који се односе на завршетак штампања (сл. 5). Најпре је наведена 7029. година од стварања света, односно 1520. од Христовог рођења. Потом су дати и остали хронолошки елементи – *круї Сунца* (1), *круї Месеца* (18), *индикї* (10) и *еїакїа* (1) – док је као датум завршетка назначен 6. март.⁶

За анализу хронологије палеотипа из Вуковићевог првог издавачког циклуса додатни значај има и Пахомијев натпис на полеђини иконе *Нерукоїтвореної образа*, коју је Божицар Вуковић откупио од Манастира Светог Фрање у Венецији.⁷ Осим тога, у решавању хронолошких питања важну улогу имају и водени знаци, који, иако нису детаљно проучени, сведоче о млетачком пореклу папира,⁸ као и временској блискости са издањима Љубавића.⁹

Услед неподударности појединих хронолошких одредница наведених у колофонима, намећу се бројна питања. Међу првима су: да ли су године наведене према традиционалној, цариградској или некој другој ери и да ли је почетак године рачунат према септембарском или мартовском систему? Такође, на основу ког система су навођене

⁵ Лазић 2022, 267–270. За опис палеотипа: Немировски 1993, 20–25; Nemirovskij 2001, 251–298; Немировский 2009б, 333–338.

⁶ Лазић 2022, 278–280. У вези са описом палеотипа и сачуваних примерака: Немировски 1993, 26–29, 35–39; Nemirovskij 2001, 301–306, 341–355; Немировский 2009б, 401–402, 410–412.

⁷ У натпису је наведена 7029. од стварања света и 1520. година од Христовог рођења, уз остале хронолошке елементе: *круї Сунца* (1), *круї Месеца* (18), *индикї* (10) и *еїакїа* (1). На крају хронолошког низа назначен је 7. март, што значи да је прилагање ове иконе извршено наредног дана по завршетку *Молиївеника*: Мирковић 1932, 127; Пешикан 1994а, 223; Борозан 2015, 156. У Борозановој студији је указано да је оштећено слово којим је означен дан прилагања могуће прочитати као S (6) или З (7). Додатним упоређивањем, закључује се да је реч о слову З (7), што су указивали и неки ранији истраживачи, уп. Ђурић 1961, 108–109, Nemirovskij 2001, 107; Немировский 2009б, 100. Поводом ранијег схватања о поклапању дана прилагања иконе са даном завршетка *Молиївеника*: Пешикан 1994а, 103, 110, 121; Лазић 2022, 228, 305–307.

⁸ Мошин 1967, 16, 19–20, 24; Мано-Зиси 1986, 156, 167; Mitric 2012, 484. За новије анализе водених знакова у Црнојевићевим издањима: Мор 2017, 69–135; Мор 2018, 25–50.

⁹ Станковић 2008, 309–333.

године од Христовог рођења: да ли према години која је почињала Божићем 25. децембра, *конзуларној* години – која је почињала 1. јануара, на празник Христовог обрезања, званичној млетачкој години – која је почињала 1. марта (ит. *more veneto*), или *благовешћенској* години – која је наступала 25. марта? По ком систему су наведени *индикџии* – цариградском септембарском или неком другом? Какав је однос осталих хронолошких одредница (*ејакџие*, *злајџии* *бројеви*, *круј* *Сунца*, *круј* *Месеца*) према наведеним годинама и *индикџиима*? Напоследку, поставља се и питање хронолошког редоследа штампања књига с посебним освртом на време израде *џијара*.

ИСТОРИОГРАФИЈА

Основе за покретање питања о редоследу и времену штампања раних Вуковићевих издања постављене су већ у првој половини 19. века, објављивањем колофона и тумачењем хронолошких одредница наведених у њима.¹⁰ Знатно пре тога, међутим, учени западноруски православни јеромонах Захарија Копистенски (умро 1627) у својој *Палинодији* из 1621. године, која је остала у рукопису, поменуо је један „српски тредник”. Ослањајући се на податке из колофона, навео је да је књига штампана у Венецији 1520. године, што представља један од првих помена српских палеотипа у којем је као време објављивања наведена година *џо Хрисџу*.¹¹

Већина раних истраживача који су у 19. столећу указивали на издања из Вуковићевог првог издавачког циклуса, углавном је из колофона преузимала и усвајала године *џо Хрисџу*, уз повремено навођење осталих временских одредница, али без дубље анализе хронологије.¹²

¹⁰ Магарашевичъ 1827, 25–26; Магарашевичъ 1828, 27; Стаматовичъ 1832, 125–127; Драгосавлђевић 1833, 19–21. Поједини подаци из колофона збуњивали су ране истраживаче. Тако је Божидар Петрановић у свој *Српско-галмајџински алманах* за 1836. годину уврстио и скраћени опис Вуковићевог *Псалџира* из 1520. године, са закључком описивача да је та књига штампана годину дана „прџе” но што је Вуковић излио штампарска слова: Аноним 1836, 104–105.

¹¹ Гилтебрандтъ 1878, 1009. Поводом односа Копистенског према српским књигама: Петковић 1986, 102–103.

¹² Тако су, на пример, поступили Добровски, Кепен, Сахаров и Кукуљевић, усвајајући године *џо Хрисџу*, без залажења у хронолошка питања. Уп. Dobrowsky 1822,

Проблеми у вези са датовањем ретко су помињани и били су углавном узгредни.

Павел Јозеф Шафарик је 1829. године, приликом проучавања *Псалтира*, указао на двоструко датовање (1520/7029), одредивши се за 12. октобар 1520. као дан завршетка другог дела књиге (*иследовање*). Уједно је сматрао да је први део књиге (псалтир) завршен 7. априла 1519, а *Служабник* 7. јула исте године.¹³ Истоветно датовање поновљено је и у Шафариковој постхумно објављеној *Историји српске књижевности* из 1865. године.¹⁴

Описујући Вуковићев *Псалтир*, Иван Каратајев је 1878. навео да је штампање првог дела те књиге окончано 7. априла 1519, док је други део штампан између 26. јануара и 12. октобра 1520. године.¹⁵ Приметивши несагласност у датовању наведеном у колофону, Каратајев је 1883. у опису *Молићвеника* истакао да је једна од две назначене године (1520. *по Христју* или 7029. *по исидану*) морала бити нетачна. Ипак, поновио је претходно утврђени хронолошки редослед, дакле, да је први део *Псалтира* довршен 7. априла 1519, а други (*иследовање*) између 26. јануара и 12. октобра 1520. године.¹⁶

Слично томе, описујући Вуковићев *Служабник*, Васо Поповић је 1889. указао на двоструко датовање у колофону – 1519. и 7028. годину. Сматрајући да је у питању грешка, напоменуо је да би 1519. години *по Христју* одговарала 7027. година *по исидану*.¹⁷

Међу раним истраживачима који су се детаљније бавили редоследом и временом штампања књига из Вуковићевог првог издавачког циклуса нарочито се издваја допринос Љубомира Стојановића. Он је

XL–XLI; Кеппенџ 1826, 82; Сахаровџ 1849, 6; Кукљујевић-Сакцински 1851, 130–135; Руварац 1888, 25.

¹³ Schaffarik 1829, 7–9. Уп. Schaffarik 1826, 132; Шаффарикџ 1831, 40–44; Schaffarik 1833, 12, 23, 26, 49, 60, 63, 68, 97, 103, 107; Šafařík 1842, 99; Schaffarik 1843, 326; Шафарикџ 1846, 21.

¹⁴ Šafařík 1865, 256–258.

¹⁵ Каратаевџ 1878, 46.

¹⁶ Каратаевџ 1883, 47, 52. У ранијим радовима, Каратајев се задржавао на навођењу основних података, без додатних напомена о несагласности између година у књигама из Вуковићевог првог издавачког циклуса. Уп. Каратаевџ 1861, 3; Каратаевџ 1872, 49. Слично су поступали и други истраживачи, који су готово по правилу наводили само године *по Христју*, без покретања хронолошких питања: Ундолскиј 1871, 5–6; Руварац 1894, 424, 478; Станојевић 1894, 365–367.

¹⁷ Поповић 1889, 13.

(1901) претпоставио да су *Служадник* и *Псалтир* објављени 1519. године.¹⁸ Слично датовање применио је и 1902. приликом објављивања колофона, сврставши *Служадник* под 1519, *Псалтир* под 1519/1520. а *Молићвеник* под 1520. годину.¹⁹ Исту хронологију заступао је и у каталогу књига Народне библиотеке (1903).²⁰

Остајући при истим закључцима о времену штампања прве две књиге, Стојановић је у међувремену (1902) у другом раду изричито сврстао *Молићвеник* у 1521. годину, указавши на тачност кругова Сунца и Месеца, који се поклапају са 7029. годином назначеном у колофону.²¹ Потом је у додатној студији (1903) разрадио своје ставове, изневши претпоставку да је први део *Псалтира* довршен 7. априла 1519, док је штампање целокупног издања *Псалтира* (са *йоследовањем*), обављено између 26. јануара и 12. октобра 1520. године. У истом раду је, уместо претпостављене 1519. године за *Служадник*, напоменуо „биће пре 1520”, поновивши и то да је *Молићвеник* објављен 6. марта 1521. године.²²

Стојановић је касније (1923) додатно кориговао своје првобитне претпоставке о датовању прве две књиге, закључујући да би *Псалтир* и *Служадник* требало сврстати под 1520, а *Молићвеник* под 1521. годину.²³ Дајући предност схватању о целовитости *Псалтира*, Стојановић је 1926. године нагласио да је први део књиге штампан у периоду од 26. јануара до 7. априла 1520, а други од 7. априла до 12. октобра исте године. У покушају да објасни несагласност између временских одредница, закључио је да су издавачи начинили омашку приликом навођења године *йо Хрисџу* у првом поговору *Псалтира*, као и у поговорима *Служадника* (који је изнова датовао у 1520. годину) и *Молићвеника* (који је поново сместио у 1521. годину).²⁴

Сматрајући питања у вези са датовањем и даље отвореним, поједини истраживачи су приликом помињања палеотипа из Вуковићевог

¹⁸ Стојановић 1901, 231.

¹⁹ Стојановић 1902б, 133–134, 136–141, бр. 438, 443–445.

²⁰ Стојановић 1903б, 407–408.

²¹ Стојановић 1902а, 285.

²² Стојановић 1903а, 12–15.

²³ Стојановић 1923, стр. 43, 45, бр. 6215–6216, 6231.

²⁴ Стојановић 1926, 191.

првог издавачког циклуса наводили обе могуће године, не опредељујући се изричито за дефинитивна решења.²⁵

Стојановићеву ревидирану хронологију прихватио је и Ђорђе Радојичић, који је први издавачки циклус Вуковића такође сместио у распон између 1520. и 1521. године. Истовремено је напоменуо да је реч о сложеним питањима, од којих зависи и утврђивање хронолошког односа између издавачких подухвата Вуковића и Љубавића.²⁶ Стојановићеву хронологију су временом прихватили и други истраживачи.²⁷

У међувремену, у руској науци изнета је теза да је у раним српским ћириличким штампаним издањима примењиван и мартовски стил рачунања година од *јосѣања*, и то у ултрамартовском облику.²⁸ На ту претпоставку је српским истраживачима нешто касније пажњу скренуо Владимир Мошин, али без конкретног разматрања датовања књига из издавачког опуса Црнојевића и Вуковића.²⁹ Могућност ултрамартовског датовања у појединим раним Вуковићевим издањима разматрана је и у неким каснијим руским студијама.³⁰

Поводећи се за првобитним Стојановићевим датовањем, Дејан Медаковић је Вуковићев *Служабник* сврстао у 1519, *Псалтир* у 1519/1520. (први део довршен 7. априла 1519, док је други штампан од 26. јануара до 12. октобра 1520. године), а *Молишвеник* у 1520. годину, без посебног осврта на Стојановићеву ревидирану хронологију.³¹ Слично је поступано и у текстовима других истраживача, где су године *јо Христју* усвајане без додатног упуштања у питања хронологије Вуковићевих издања.³²

²⁵ Грујић 1909, 68.

²⁶ Радојичић 1940а, 14–16; Радојичић 1940б, 216; Радојичић 1940в, 606–607; Радојичић 1950, 255–270.

²⁷ Плавшић 1959, 176–178.

²⁸ Щепкинъ 1918, 141–143; Щепкин 1967, 152–154.

²⁹ Мошин 1951, 19, 21.

³⁰ Лукьяненко 1979, 41–48.

³¹ Медаковић 1958, 23, 28–29, 36, 46, 48–49, 72, 87, 118–119, 123, 175, 199–201, 274. Исто датовање заступао је и у неким каснијим радовима: Медаковић 1993, 432.

³² Јерковић 1967, 155; Пантић 1974, 47–49; Вујошевић 1986, 41–45; Пантић 1990, 25–27; Пантић 1993, 145–146; Грбић 1993, 51; Мартиновић 1994, 93–96; Синдик 1996, 33–54; Sokolová 1997, 56–60; Мартиновић 1998, 247; Фин 2012, 84; Лазић 2013, 86; Убиларип, Тријић 2015, 89–90; Лазић 2015, 157–216; Хрваћанин 2015, 123; Лазић 2016, 212, 215, 224; Naumow 2016, 43; Петров 2016, 147; Хрваћанин 2018, 53–60; Andolfo 2019, 61–63; Petrov 2021, 83.

На хронолошке недоумице у вези са датовањем Вуковићевих књига указивали су разни истраживачи, који су истицали неусаглашеност између назначених година или су додатно указивали и на остале временске одреднице.³³ Поред тога, хронолошке нејасноће у вези са датовањем Вуковићевих палеотипа у појединим радовима су решаване уопштено, навођењем оквирних датума – *Служабник* (1519/1520), *Псалтир* (1519/1520) и *Молићвеник* (1520/1521).³⁴

Значајан допринос разјашњењу појединих питања која се тичу структуре Вуковићевих издања дао је Лазар Чурчић. Указујући на сложеност хронолошке проблематике, он је у основи прихватио првобитно Стојановићево датовање, сматрајући да је први део *Псалтира* завршен 7. априла 1519, а да је други део (*йоследовање*) штампан у периоду од 26. јануара до 12. октобра 1520. године. За завршетак *Служабника* определио се за 7. јул 1519. године, док је *Молићвеник* датовао у 6. март 1520. године, напомињући да је објављен у две верзије.³⁵

Сумирајући сазнања о наведеним питањима, Митар Пешикан је дао предност Стојановићевој ревидираној хронологији. Иако је сматрао вероватним да Вуковићев *Служабник* потиче из 1520, оставио је то питање отвореним, не искључујући могућност да је књига штампана 1519. године. За оба дела *Псалтира с йоследовањем* определио се за 1520, док је као годину штампања *Молићвеника* навео 1521. Разматрајући појединачно све временске одреднице из колофона, Пешикан је, између осталог, указао и на одступање у наведеним *индикцијима*, као и на могућност да су године *йо Хрисћу* биле рачунате по млетачком систему.³⁶

Изузетно значајан допринос проучавању хронологије раних штампаних књига дао је Бошко Мијановић. Он је, детаљно анализирајући *йасхалију* из Црнојевићевог издања *Псалтира с йоследовањем*, указао на бројна сродна питања у вези са пасхалним садржајима у

³³ Грбић, Минчић-Обрадовић, Шкорић 1994, 25–30; Минчић-Обрадовић 1994, 384; Pelusi 2000, 155–156; Измирлиева 2009, 453–454; Грбић 2013а, 67–68; Грбић 2013б, 125–126; Грбић 2016, 113–114; Грбић 2018, 134–135; Pelusi 2018, 121; Lazić 2018, 178; Наумов 2019, 465–466; Лазич 2020, 333; Грбић 2020, 75, 79.

³⁴ Наумов 2018, 228.

³⁵ Чурчић 1974, 463–486; Чурчић 1991, 161; Чурчић 1995, 27.

³⁶ Пешикан 1993, 139–144; Пешикан 1994б, 103, 112, 121–122, 167–168, 193–195; Пешикан 1994а, 221–223.

каснијим издањима Вуковића – *Окѡиоху ѡеѡѡласнику* (1537) и *Пра-зничном минеју* (1538).³⁷

У оквиру проучавања хронологије, Евгениј Немировски је у својим раним радовима износио различите ставове. На почетку је сматрао да је *Служадник* био прва штампана књига (1519), након које је уследио *Псалѡиир с ѡоследовањем* (1519–1520), а затим *Молиѡивеник* (1521).³⁸ Након додатних анализа, као прво издање означио је *Псалѡиир*, који је датовао у 7. април 1519, док је *ѡоследовање* сместио у 12. октобар 1520. године. За *Служадник* је закључио да је одштампан 7. јула 1519, а *Молиѡивеник* да је завршен 6. марта 1520. године.³⁹

У каснијим студијама Немировски је преиспитао своја ранија гледишта, указујући на низ отворених питања и осврнувши се на тумачење временских одредница у књигама из Вуковићевог првог издавачког циклуса.⁴⁰ Посебно је разматрао могућност мартовског рачунања почетка године од стварања света, закључивши да би у том систему 7028. година обухватала период од 1. марта 1520. до 28. фебруара 1521. године.⁴¹ Сумирајући своје закључке, Немировски се у оквиру аналитичких студија определио за хронологију: *Служадник* (7. јул 1519), *Псалѡиир* (7. април 1520), *ѡоследовање* (12. октобар 1520), *Молиѡивеник* (6. март 1521). Међутим, у каталожском делу својих радова применио је донекле другачију хронологију: *Псалѡиир* (7. април 1519), *Служадник* (7. јул 1519), *Молиѡивенк* (6. март 1520), *ѡоследовање* (12. октобар 1520).⁴²

³⁷ Мијановић 1988, 297–303; Мијановић 1994б, 7, 23, 27–28, 45–46, 97–145; Мијановић 1994а, 115–121; Мијановић 1996, 183–192.

³⁸ Немировски 1964: 98–99, 397. И у неким потоњим радовима, *Служадник* је изричито означавао као Вуковићево прво издање: Немировски 1985, 46; Немировски 1991, 32; Немировски 2004, 29.

³⁹ Немировски 1968, 16–17. Сличне ставове заступао је и у неким познијим радовима: Немировски 1972, 101–102; Немировски 1990, 12, 212, 443, 567; Немировски 1993б, 112; Немировски 2005, 314; Немировски 2010, 352–353. У појединим радовима Немировски изричито наводи *Псалѡиир* као прво објављено издање, најпре у основном (7. април 1519. године), а потом у проширеном облику, са *ѡоследовањем* (12. октобар 1520. године): Немировски 1995, 95.

⁴⁰ Nemirovskij 2001, 7–73, 103–165; Немировски 2009б, 97–112.

⁴¹ Nemirovskij 2001, 13, 109; Немировски 2009б, 101. О односу Немировског према питању о могућој употреби мартовских стилова у издањима Црнојевића, Немировски 1986, 157–162; Немировски 1987, 49–51; Немировски 1996, 267–268, 395–396; Немировски 2005, 80–81, 379–380.

⁴² Nemirovskij 2001, 15, 109; Немировски 2009а, 140–144, 172–176, 238; Немировски 2009б, 102, 328–329, 333–338, 401–406.

Додатну пажњу истим питањима посветила је и Јулија Шустова, која је 2005. године указала на раније предложена решења заснована на мартовском начину рачунања година.⁴³

Иако су наведени истраживачи покренули и делимично разрешили бројна питања у вези са хронологијом палеотипа из Вуковићевог првог издавачког циклуса, неке од кључних недоумица се и даље сматрају нерешеним. Стога се намеће потреба за додатним разматрањима ових сложених проблема.

ХРОНОЛОШКИ ЕЛЕМЕНТИ

У колофонима Вуковићих палеотипа коришћени су следећи хронолошки елементи: године *по Христу*, године *по њостању*, *индикти*, *крујови Сунца*, *крујови Месеца*, *златни бројеви* и *ејакти*. Осим тога, наведени су и дани (исказани бројевима), као и месеци.

Поред појединачног разматрања сваког од ових елемента, неопходно је анализирати и њихове међусобне односе, будући да су у стручној литератури предложена различита решења у вези са тим питањем. Посебну пажњу требало би посветити чињеници да су сви хроношки елементи у другом поговору *Псалтира с њоследовањем увећани* за један у односу на елементе из првог поговора. Ово указује на могућност да су састављачи колофона сматрали – било то тачно или не – да је између штампања првог и другог дела те књиге протекла цела година, чиме су се све хронолошке ознаке промениле. Ова појава заслужује додатну анализу како би се разјаснило да ли је реч о временском размаку између два дела *Псалтира* или о грешци у датовању.

Године по Христу и по постању. Када је реч о рачунању година од стварања света (*њостања*, *дистија*), поред уобичајене цариградске ере, у којој је време рачунато од 1. септембра 5508. године старе ере, постојале су и две мартовске варијанте.

Прва је каснила за септембарским стилем, јер је година у њој почињала 1. марта 5507, док је у другој, која је претходила првој, година почињала 1. марта 5508. старе ере. Разлика између ове две мартовске варијанте износила је једну годину. У руској науци, ова друга, старија

⁴³ Шустова 2005, 51–60.

варијанта названа је *улиџрамариџовски сџиил* (рус. *ульџрамариџовский сџииль*), а овај термин се временом одомаћио и у другим срединама.⁴⁴

Обична мартовска 7028. година трајала је од 1. марта 1520. до краја фебруара 1521.⁴⁵ Она се не поклапа са јануарском и *џрвомариџовском* 1519. годином, већ само делимично са *блаџовешџенском* (1–24. март 1519), што је није релевантно за назначене датуме (7. април и 7. јул), који се односе на пар 1519/7028.

Слично томе, обична *мариџовска* 7029. година, која је почела 1. марта 1521. и трајала до краја фебруара 1522, не преклапа се са *јануарском* и *џрвомариџовском* 1520. годином, већ само делимично са *блаџовешџенском* (1–24. март 1520). Стога, од два назначена датума (6. март и 12. октобар), који се односе на пар 1520/7029, други није могуће уклопити у овај систем рачунања времена.

Код првог пара (1519/7028) преклапање није могуће у *јануарској* и *џрвомариџовској* 1520, већ само у *блаџовешџенској* 1520. години, која је трајала до 24. марта 1521. године. Овај кратак преклоп (1–24. март) представља једини изузетак, али није довољан да би се хронологија засновала на употреби обичне *мариџовске* године по *џосџању*. Стога, извесно је да за такво тумачење не постоји реална основа.

Ниједан од назначених датума (7. април и 7. јул) који се односе на први пар (1519/7028) не припада интервалу у којем се преклапала цариградско-септембарска 7028. година (од 1. септембра 1519. до краја августа 1520) са било којом варијантом 1519. године – *јануарском*, *џрвомариџовском* или *блаџовешџенском*.

Међутим, у случају *улиџрамариџовске* 7028. године – која је трајала од 1. марта 1519. до краја фебруара 1520, постоји потпуно преклапање са свим варијантама 1519. године. Будући да оба наведена датума (7. април и 7. јул) припадају овом интервалу, ултрамартовска година се показује као прихватљиво решење за хронологију тог периода.

Када је реч о другом пару датума (6. март и 12. октобар) из 1520/7029, само један од њих (12. октобар) уклапа се у интервал преклапања између цариградско-септембарске 7029. године (од 1. септембра 1520. до краја августа 1521) са различитим варијантама 1520. године (*јануарском*, *џрвомариџовском*, *блаџовешџенском*).

⁴⁴ Степановъ 1917, 2, 13, 22; Березков 1963, 47–50, 67–70.

⁴⁵ Nemirovskij 2001, 13, 109; Немировский 2009б, 101.

С друге стране, код *улиџрамариџовске* 7029. године, која је трајала од 1. марта 1520. до краја фебруара 1521, постоји преклапање са јануарском и првомартовском 1520. годином, и то код оба датума (6. март и 12. октобар) Међутим, у случају *блајовешџенске* 1520. године, 6. март не улази у овај интервал преклапања.

Индикти. Када је реч о *индикџима*,⁴⁶ неопходно је нагласити да се *царџирадски индикџи* поклапао са почетком цариградске године (1. септембар). Међутим, у хронолошкој пракси широм хришћанског света постојали су и други начини рачунања *индикџа*.

Ипак, у Вуковићевом *Псалџиру с џоследовањем* налази се јасан показатељ да је примењиван првосептембарски начин рачунања *индикџа*. На почетку *џоследовања*, одмах након првог поговора, стоји запис (л. 161а): „Начело *индикџу* је же јест нову џету”.⁴⁷ Потврда овога налази се и у *Молиџвенику*, где је исти исказ забележен уз први дан месеца септембра (л. 9а). Ово показује да је начин рачунања *индикџа* у Вуковићевим издањима био у складу са праксом која је била уобичајена не само у православном свету већ и у Венецији.⁴⁸

Иако је уочено да су у Вуковићевим палеотипима *индикџи* рачунати по цариградском (*џрвосеџтембарском*) систему, јавља се неслагање између *индикџа* и година по *џосџању* уколико се те године тумаче искључиво у оквирима цариградско-септембарске ере. Наиме, према уобичајеном систему, цариградској 7028. години (1. септембар 1519 – 31. август 1520), одговарао би *индикџи* 8, али у колофонима стоји 9. *Индикџи* 9 би природно одговарао 7029. години (1. септембар 1520 – 31. август 1521), а не 7028, као што је забележено. *Индикџи* 10 припадао би 7030. години (1. септембар 1521 – 31. август 1522), а не 7029, као што стоји у колофонима.

Кругови Сунца и Месеца. Као саставни елементи пасхалног рачунања времена, кругови Сунца и Месеца у српској средини употребљавани су и за датовање раних штампаних књига.⁴⁹

⁴⁶ Стојановић 1926, 177, 180–181, 197; Станојевић 1928, 49–50; Grumel 1958, 192–206; Stipišić 1985, 196, 203; Трифуновић 1990, 194; Пешикан 1994б, 106–113; Маријановић-Душанић 1999, 256–257; Каменцева 2003, 70–72.

⁴⁷ Nemirovskij 2001, 313. Уп. Мано-Зиси 1994, 267.

⁴⁸ Nemirovskij 2001, 301.

⁴⁹ Стојановић 1926, 177, 182–183, 201–204; Трифуновић 1990, 194; Пешикан 1994б, 106–113.

На однос српских истраживача према употреби кругова Сунца и Месеца значајно су утицали ставови Љубомира Стојановића. Он је тврдио да „кругови важе од марта до марта (од једне пролетне равнодневице до друге”. С друге стране, нагласио је: „кругови месеца рачунају се од 1 марта”. Сматрао је да се и кругови Сунца рачунају од 1. марта.⁵⁰

Трагајући за одговорима на иста питања, Радојичић је, анализирајући Стојановићеве ставове, указао на податке из *Власћарево синџајме*, који говоре о јануарском, односно октобарском начину рачунања кругова.⁵¹ Истим питањима бавио се и Мијановић, који је у вези са прерачунавањем кругова истакао значај сведочанстава из *џасхалије* Црнојевића о јануарском, односно октобарском рачунању кругова.⁵² Надовезујући се на ова запажања, Пешикан је истакао да је исти начин рачунања кругова примењиван и у *џасхалијама* које су објављене у Вуковићевим палеотипима.⁵³ Разматрајући иста питања, Шустова је указала на различите праксе рачунања кругова, разликујући мартовску, која је била распрострањена у Русији, и јануарско/октобарску, забележену у *џасхалијама* Црнојевићих и Вуковићевих издања.⁵⁴

ЗЛАТНИ БРОЈ. Када је реч о навођењу *златној броја*,⁵⁵ чија је нумеричка вредност била везана за број круга Месеца, у односу на који је била увећана за три, у колофонима Вуковићевог *Псалтира с њоследовањем* нема одступања од тог правила. У првом колофону уз *круј Месеца* 17 наведен је *златни број* 1 (обе вредности упућују на 1520), док је у другом колофону уз *круј Месеца* 18 наведен *златни број* 2 (обе вредности упућују на 1521).

У контексту хронологије Вуковићевих издања, Пешикан је први пар (КМ 17, ЗБ 1) сматрао тачно наведеним, а други пар (*круј Месеца* 18, *златни број* 2) нетачним.⁵⁶ Стога, и поводом промене *златној броја* у колофонима *Псалтира*, као и у случају промене круга Месеца,

⁵⁰ Стојановић 1926, 203, 212, 214.

⁵¹ Радојичић 1938, 146; Радојичић 1953, 511.

⁵² Мијановић 1988, 299–300; Мијановић 1994а, 116.

⁵³ Пешикан 1994б, 95, 106–113.

⁵⁴ Шустова 2005, 56–57.

⁵⁵ Стојановић 1926, 177, 184–185, 206–207; Stipišić 1985, 204; Пешикан 1994б, 106–113.

⁵⁶ Пешикан 1994б, 112.

поставља питање о разлозима за постојање ове веома уочљиве хронолошке разлике.

ЕПАКТЕ. У хронографској пракси источног и западног хришћанства појам *еџакџиа* (гр. ἐπάκτιη, лат. *epacta*) користио се за означавање разних временских одредница. Поред *малих* или *лунарних*, односно *Месечевих еџакџии*, постојале су и *велике* или *соларне*, односно *Сунчеве еџакџие*.

Месечева еџакџиа је означавала дан месечевог циклуса који у одређеној години пада на 22. март, као први могући датум Ускрса по старом (јулијанском) календару. *Сунчеве еџакџие*, на западу називане и *конкурентџие*, првенствено су у западној пракси означавале број седмичног дана који пада на 24. март (последњи дан *благовештенске* године, која започиње 25. марта). То се, по старом (јулијанском) календару, нумерички поклапало са бројем седмичног дана који пада на први дан године по цариградској ери (1. септембар). Будући да годишња промена *еџакџие* није вршена на те датуме, већ се рачунала од претходног 1. марта, иста вредност *еџакџие* важила је за оба датума – и за 24. март и за 1. септембар.⁵⁷

У Вуковићевом *Молићвенику* дат је пример за *еџакџие љеџу* и то за сваки месец по реду, почев од марта до фебруара (л. 21б). То јасно показује да је Вуковићу и његовим сарадницима биле познате методе рачунања, јер се вредност *еџакџие* на дан 1. септембра користила за израчунавање свих осталих вредности (седмични дан за први дан сваког месеца), од претходног марта до наредног фебруара.⁵⁸

Поред хронолошких таблица *еџакџии*,⁵⁹ поједина Вуковићева издања садрже и податке о промени нумеричке вредности *еџакџие* на дан 1. марта (први дан мартовске године, која је примењивана и у Венецији). Ово објашњава тачност *еџакџии* које су назначене у другом колофону *Псалтира с њоследовањем* (број 7 означава *еџакџиу* која важи

⁵⁷ Стојановић 1926, 177, 183–184, 205–206; Grumel 1958, 181–191; Stipišić 1985, 196–197, 204; Пешикан 1994б, 106–113.

⁵⁸ Nemirovskij 2001, 302. Уп. Пешикан 1994б, 108–109. Таблица са истим вредностима јавља се како у старијим тако и у познијим штампаним издањима и није везана за годину штампања. Уп. Мијановић 1994б, 20–23; Немировски 1996, 413–414; Немировский 1993а, 108–109.

⁵⁹ У вези са хронолошким, односно пасхалним таблицама у издањима Вуковића и њихових настављача: Пешикан 1994б, 106–113, 125, 145, 159–161. Поводом хронолошко-астрономских садржаја у српској средњовековној рукописној традицији: Јанковић 1989, 9–37.

у раздобљу од почетка марта 1520. до краја фебруара 1521. године) и колофону *Молишвеника* (број 1 означава *еџакџу* која важи у раздобљу од почетка марта 1521. до краја фебруара 1522. године).

Међутим, приликом навођења *еџакџи* у поговору *Служадника* и првом поговору *Псалџира*, начињена је грешка. На оба места, за нумеричку вредност *еџакџе* наведен је број 6 (петак), који би одговарао превише удаљеним годинама (интервал март/фебруар 1514/1515. или март/фебруар 1525/1526. године), док би интервалу март/фебруар 1519/1520. године одговарао број 5 (четвртак), а интервалу март/фебруар 1520/1521. године број 7 (субота).

Стога је извесно да је приликом прерачунавања или словослагања дошло до грешке. У првом случају, грешка је могла настати ако је у рукописном предлошку вредност *еџакџе* била записана цифром 5, која по облику наликује латиничком слову S (које означава број 6), а затим је то слово погрешно употребљено за означавање *еџакџе* у оба колофона. У другом случају, који је вероватнији, грешка је могла настати превидом преступне године, те је уместо *еџакџе* 7, која одговара *круџу* *Сунца* 28 у преступној 1520. години, у колофону грешком назначена вредност 6 (која би била тачна за *круџ* *Сунца* 28 у некој простој години). Наводећи 1519. годину, састављачима колофона преступност стварне 1520. године једноставно је промакла.⁶⁰

РЕДОСЛЕД ШТАМПАЊА

Када је реч о хронолошком редоследу Вуковићевих палеотипа, међу истраживачима углавном постоји сагласност да су *Псалџир* (први део) и *Служадник* претходили другом делу *Псалџира* (*јоследовање*) и *Молишвенику*, што је закључено на основу хронолошких података у колофонима. Међутим, таква сагласност не постоји када је реч о питањима везаним за време почетка и завршетка сваког појединачног издања.

⁶⁰ Уочивши нетачност *еџакџе* у *Служаднику*, Пешикан је напоменуо „наведено неретално 6, што се прескаче због преступне године”. Међутим, у случају *еџакџе* у првом колофону *Псалџира* начинио је превид, наводећи вредност 7, иако је и у том колофону назначена вредност 6. Овај превид довео га је до погрешног закључка да је *еџакџа* у првом поговору *Псалџира* тачно наведена. Уп. Пешикан 1994б, 110, 112; Пешикан 1994а, 221. Исти превид, у виду навођења податка да *еџакџа* у првом колофону *Псалџира* има вредност 7, јавља се и у неким другим радовима: Синдик 1996, 40.

	Године по Христу			Године по Адаму		Додатни хронолошки елементи																	
	1. I	1. III	25. III	1. III	1. III (ул.)	1. IX	И (1. IX)	ВЕ	КС	КМ	ЗБ												
ЈАН.	1518	1517	1517	7025	7026			3 (уторак)															
ФЕБ.																							
МАР.																							
АПР.		1518							26		15	18											
МАЈ																							
ЈУН																							
ЈУЛ																							
АВГ.																							
СЕП.													1518	1518	7026	7027			4 (среда)				
ОКТ.																							
НОВ.	1519																						
ДЕЦ.																							
ЈАН.																							
ФЕБ.																							
МАР.													7027										
АПР.																							
МАЈ																							
ЈУН													1519							27		16	19
ЈУЛ																							
АВГ.																							
СЕП.	1519	1519	7027	7028			5 (чет.)																
ОКТ.																							
НОВ.	1520																						
ДЕЦ.																							
ЈАН.																							
ФЕБ.																							
МАР.												7028											
АПР.																							
МАЈ																							
ЈУН												1520							28		17	1	
ЈУЛ																							
АВГ.																							
СЕП.	1520	1520	7028	7029			7 (субота)																
ОКТ.																							
НОВ.	1521																						
ДЕЦ.																							
ЈАН.																							
ФЕБ.																							
МАР.												7029											
АПР.																							
МАЈ																							
ЈУН												1521							1		18	2	
ЈУЛ																							
АВГ.																							
СЕП.	1521	1521	7029	7030			1 (недеља)																
ОКТ.																							
НОВ.	7030																						
ДЕЦ.																							
ЈАН.																							
ФЕБ.	1521																						
МАР.																							
АПР.																							
МАЈ																							
ЈУН																							
ЈУЛ																							
АВГ.																							
СЕП.																							
ОКТ.																							
НОВ.																							
ДЕЦ.																							

а

б

в

г

д

Табела 1. Хронологија по *улирамаријовском* стилу – а) почетак штампања првог дела *Псалтира* (26. јануар 7027); б) завршетак штампања првог дела *Псалтира* (7. април 7028); в) завршетак штампања *Служабника* (7. јул 7028); г) завршетак штампања *Молићвеника* (6. март 7029); д) завршетак штампања другог дела *Псалтира* (12. октобар 7029)

Као што се могло видети, подударане година датих у колофони-ма могуће је само у случају употребе *улирамаријовској сцили*, који се преклапа са *јануарском* или *јануарском* годином од *Христиса*. Сходно томе, то би значило да је *Псалтир* (први део) завршен 7. априла 1519/7028, *Служабник* три месеца касније (7. јула 1519/7028), *Молићвеник* 6. марта 1520/7029. и други део *Псалтира* (*јоследовање*) 12. октобра 1520/7029. године (табела 1).

Међутим, неколико елемената не иде у прилог *улирамаријовском* датовању. Најпре, у случају примене тог система, најранији могући датум за израду *тиијара* био би 1. март 1519, а завршетак првог дела *Псалтира* пао би 7. априла исте године. Сасвим је извесно да би било немогуће у периоду краћем од четрдесет дана израдити слова (*тиијаре*) и одштампати први део књиге, који садржи 160 листова, у формату *quarto* (4°).

С друге стране, у прилог употребе *улирамаријовској сцили* не иде ни белешка с краја другог поговора *Псалтира с јоследовањем*, у којој стоји: „поче се штампати ова света књига, месеца јануара, 26. дан, а сврши се месеца октобра, 12. дан у Венецији”.⁶¹ Оно што је посебно занимљиво јесте то да су у запису наведени дани и месеци, али не и година. Иако је било различитих тумачења о томе да ли се овај податак односи на почетак рада на другом делу књиге (*јоследовање*) или на *Псалтиру с јоследовањем* у целини, запис готово извесно указује на целокупну књигу. У том случају, 26. јануар пао би у 7027. *улирамаријовску* годину, тј. 1519. *јануарску*, односно 1518. *јануарску* годину, што би излазило из оквира задатог 1. марта те године (1519/7028) као најранијим могућим датумом израде типара.

Осим хронолошких података из колофона, још један елемент графичког украса такође не иде у прилог редоследу штампања Вуковићевих палеотипа према *улирамаријовском* стилу. Реч је о правоугаоној

⁶¹ Лазић 2022, 277.

	Године по Христу			Године по Адаму			Додатни хронолошки елементи					
	1. I	1. III	25. III	1. III	1. III (ул.)	1. IX	И (1. IX)	ВЕ	КС	КМ	ЗБ	
ЈАН.	1519	1518	1518	7026	7027	7027	7	4 (среда)	27	16	19	
ФЕБ.												
МАР.												
АПР.												
МАЈ												
ЈУН												
ЈУЛ												
АВГ.		1519	1519	7027	7028	7028	5 (чет.)	8	28	17	1	
СЕП.												
ОКТ.												
НОВ.		1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	18	2	
ДЕЦ.												
ЈАН.												
ФЕБ.	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	19	3	
МАР.												
АПР.												
МАЈ												
ЈУН												
ЈУЛ												
АВГ.		1522	1522	1522	7030	7031	7031	11	2 (недеља)	3		
СЕП.												
ОКТ.												
НОВ.												
ДЕЦ.												

а

б

в

г

д

Табела 2. Хронологија по *маршовском* стилу – а) почетак штампања првог дела *Псалтира* (26. јануар 7027); б) завршетак штампања првог дела *Псалтира* (7. април 7028); в) завршетак штампања *Служабника* (7. јул 7028); г) завршетак штампања *Молићвеника* (6. март 7029); д) завршетак штампања другог дела *Псалтира* (12. октобар 7029)

вињети са стилизованим флоралним мотивима, која се јавља у *Служабнику* (л. 113а, 123а) и другом делу *Псалтира с њоследовањем* (л. 301а). Међутим, приликом штампања *Молићвеника* (64б, 251а), због ужег формата текстуалног блока те књиге, крајеви клишеа са обе стране морали су бити одстрањени (сл. 7. и 8). Ово недвосмислено показује да *Молићвеник* ни у ком случају није могао бити штампан пре другог дела *Псалтира (њоследовање)*, већ искључиво после њега.

Неопходно је осврнути се и на могућност примене *маршовског* рачунања почетка године од *сјварања свеица*, будући да је указивано на могућност примене тог стила у Вуковићевим издањима. Према тој тези, поједине године од *њосицања* у издањима из Вуковићевог првог циклуса нису наведене по уобичајеном септембарском стилу, већ по ређем мартовском. При томе је прерачунавање датума у периоду од марта до децембра вршено уз разлику од 5.508 година, док је интервал јануар–фебруар рачунат уз разлику од 5.507 година.⁶²

Бавећи се датовањем *Молићвеника*, Катарина Мано-Зиси је као коначно решење предложила мартовско рачунање године. Сматрајући да су године и *индикти* у том издању назначени према млетачком почетку године (1. март), одузимањем 5.509 од 7029. године, закључила је да је издање завршено 6. марта 1520, а не 1521. године.⁶³ Испоставило се, међутим, да је приликом тог прерачунавања примењен *улићрамаршовски* стил, а не обичан *маршовски*, по којем би 1520. били завршени *Псалтир* и *Служабник* (7. априла, односно 7. јула), а 1521. године (6. марта) *Молићвеник* и други део *Псалтира с њоследовањем* (12. октобра) (табела 2).

Поставља се и питање евентуалних варијација у примени мартовског датовања у *Молићвенику*, који је, према колофону, довршен 6. марта 7029. године (1521), али уз навођење 1520. године. То се не може

⁶² Nemirovskij 2001, 13, 109; Немировский 2009б, 101.

⁶³ Мано-Зиси 1986, 153, нап. 10.

објаснити применом млетачког *йрвомарѿтовској* система, пошто је и у самој Венецији већ са 1. мартом званично наступила 1521. година. Уколико није реч о пукој омашци, наведена 1520. година могла би бити тачна само по *блајовешѿенском сѿиљу*, који је такође био у употреби у Венецији, а по којем је година почињала 25. марта. У прилог томе да је реч о 6. марту 1521. године слажу се *велика ејакѿиѿа* (1), *круѿ Сунца* (1) и *круѿ Месеца* (18), али не и *индикѿи* (назначено 10, а требало би 9).

С друге стране, тешко би се могла прихватити и хронологија која је у највећој мери заснована на датовању према годинама од Христа, а коју је заступао Чурчић,⁶⁴ и која је и данас присутна у научној историографији. Наиме, установивши да је *Псалѿиир с ѿоследовањем* објављен као једна књига, у којој се јављају две варијанте двадесет и прве свештице с почетка *ѿоследовања*, Чурчић је као коначно решење понудио хронологију тек донекле измењену у односу на ону коју је првобитно заступао Стојановић. Према Чурчићу, први део Вуковићевог *Псалѿиира* (без *ѿоследовања*) завршен је 7. априла 1519, док је *ѿоследовање* штампано у периоду од 26. јануара до 12. октобра 1520. године. Ослоњен у потпуности на године дате према Христовом рођењу, као и у случају *Псалѿиира* и *Служабника*, Чурчић је закључио да је штампање *Служабника* завршено 7. јула 1519, а *Молиѿивеника* 6. марта 1520. године, при чему је ова књига објављена у две верзије.⁶⁵

Међутим, дословно прихватање датовања заснованог на годинама *ѿо Христѿу* проблематично је из више разлога, јер се у предложеној хронологији уочавају бројне недоследности. Тако, на пример, на крају другог поговора *Псалѿиира с ѿоследовањем* у вези са временом штампања књиге дословно пише: „Поче се штампати ова света књига, месеца јануара, 26. дан, а сврши се месеца октобра, 12. дан, у Венецији”. Као што је већ раније поменуто, из колофона се јасно сазнаје почетак и крај штампања *Псалѿиира с ѿоследовањем*, а не само *ѿоследовања*, како су то првобитно сматрали Каратајев⁶⁶ и Стојановић,⁶⁷ а потом и Чурчић.⁶⁸ Било би не само нелогично већ и у супротности са Чурчићевом тезом о јединственом издању *Псалѿиира с ѿоследовањем* – а не

⁶⁴ Чурчић 1974, 463–486.

⁶⁵ Чурчић 1974, 479–480.

⁶⁶ Каратаевъ 1878, 46; Каратаевъ 1883, 47.

⁶⁷ Стојановић 1903а, 12.

⁶⁸ Чурчић 1974, 480.

о два одвојена издања, како је претходно сматрао Стојановић⁶⁹ – да је Вуковић, односно Пахомије, под појмом „ова света књига”⁷⁰ подразумевао само *йоследовање*, а не читав палеотип.

Према предложеној хронологији, одмах по завршетку *Псалтиира*, 7. априла 1519, за свега три месеца требало би да буде одштампан и *Служабник* (7. јула 1519), да би *йоследовање* тек било започето 26. јануара 1520. године. Осим тога, постоји још једна нелогичност која се тиче тезе да је упоредо са *йоследовањем* штампан и *Молићвеник*, који је, према таквој рачуници, завршен 6. марта 1520. године.⁷¹ Узме ли се, међутим, у обзир то да је Пахомије приредио сва издања из Вуковићевог првог издавачког циклуса, обављајући истовремено и редакторске и коректорске исправке, готово је немогуће замислити да је на такав начин организовао послове. Практично је невероватно да је, након скоро полугодишње паузе, истовремено надзирао штампање обе књиге.

Ради бољег разумевања хронолошке стварности у којој је Вуковић живео и радио, неопходно је размотрити шта су временске одреднице у колофонима значиле њему и његовим сарадницима у Венецији, као и каква је методолошка начела потребно применити да би се на реалним основама објасиле несагласности појединих елемената са идеалним прорачунима.

Приликом разматрања питања хронологије, истраживачи су се суочавали са бројним изазовима проистеклим из примене различитих стилова за навођење година и рачунање њихових почетака међу Вуковићевим савременицима. Упрво су у Венецији у то време постојала два начина мартовског рачунања почетка године.⁷² Према првом, који је био у званичној употреби, година је почињала 1. марта (лат. *mos venetus*, ит. *more veneto*),⁷³ док је, према другом, година започињала 25. марта, на празник Благовештења (лат. *stilus incarnationis*).⁷⁴

Подаци који се односе на Вуковићеве активности у Грчком братству⁷⁵ у раном периоду од 1516. до 1520. године хронолошки се по-

⁶⁹ Стојановић 1903а, 12–15.

⁷⁰ *Псалтиир с йоследовањем*, 1520, Други поговор.

⁷¹ Чурчић 1974, 477–479.

⁷² Мошин 1951, 19–57.

⁷³ Stipišić 1985, 194–195; Cappelli 2012, 7–8, 11.

⁷⁴ Stipišić 1985, 194–195.

⁷⁵ Петковић 1976, 123; Сковран 1977, 79, 81–82; Пáрдос 1979, 301, 345. Уп. Mavroidi 1983, 511–529; Лазих 2022, 118, 248.

	Године по Христу			Године по Адаму		Додатни хронолошки елементи							
	1. I	1. III	25. III	1. III	1. III (ул.)	1. IX	И (1. IX)	ВЕ	КС	КМ	ЗБ		
ЈАН.	1518	1517	1517	7025	7026	7026	6	3 (уторак)	26	15	18	а	
ФЕБ.													
МАР.													
АПР.		1518	1518	7026	7027	7027	7	4 (среда)	27	16	19		
МАЈ													
ЈУН													
ЈУЛ													
АВГ.	1519	1519	1519	7027	7028	7028	8	5 (чет.)	28	17	1	б	
СЕП.													
ОКТ.													
НОВ.		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	18		2
ДЕЦ.													
ЈАН.													
ФЕБ.													
МАР.	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	18	2	в	
АПР.													
МАЈ													
ЈУН		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	17		1
ЈУЛ													
АВГ.													
СЕП.													
ОКТ.	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	18	2	г	
НОВ.													
ДЕЦ.													
ЈАН.		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	17		1
ФЕБ.													
МАР.													
АПР.													
МАЈ	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	18	2	д	
ЈУН													
ЈУЛ													
АВГ.		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	17		1
СЕП.													
ОКТ.													
НОВ.													
ДЕЦ.	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	18	2		
ЈАН.													
ФЕБ.													
МАР.		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	17	1	
АПР.													
МАЈ													
ЈУН													
ЈУЛ	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	18	2		
АВГ.													
СЕП.													
ОКТ.		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	17	1	
НОВ.													
ДЕЦ.													
ЈАН.													
ФЕБ.	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	18	2		
МАР.													
АПР.													
МАЈ		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	17	1	
ЈУН													
ЈУЛ													
АВГ.													
СЕП.	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	18	2		
ОКТ.													
НОВ.													
ДЕЦ.		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	17	1	
ЈАН.													
ФЕБ.													
МАР.													
АПР.	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	18	2		
МАЈ													
ЈУН													
ЈУЛ		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	17	1	
АВГ.													
СЕП.													
ОКТ.													
НОВ.	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	18	2		
ДЕЦ.													
ЈАН.													
ФЕБ.		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	17	1	
МАР.													
АПР.													
МАЈ													
ЈУН	1521	1521	1521	7029	7030	7030	10	1 (недеља)	2	18	2		
ЈУЛ													
АВГ.													
СЕП.		1520	1520	1520	7028	7029	7029	9	7 (субота)	1	17	1	
ОКТ.													
НОВ.													
ДЕЦ.													

Табела 3. Хронологија по *сейџембарском* стилу – а) почетак штампања првог дела *Псалтира* (26. јануар 7028); б) завршетак штампања првог дела *Псалтира* (7. април 7028); в) завршетак штампања *Служабника* (7. јул 7028); г) завршетак штампања другог дела *Псалтира* (12. октобар 7029) д) завршетак штампања *Молићвеника* (6. март 7029)

клапају са временом реализације његовог првог издавачког циклуса. Архивске књиге Грчког братства у Венецији из Вуковићевог времена сведоче да су године *ѿо Хрисџу* бележене у складу са званичним венецијанским првомартовским рачунањем.⁷⁶

Пошто су Млечани, укључујући и венецијанске Грке, годину *ѿо Хрисџу* рачунали од 1. марта, то значи да је у Вуковићевој венецијанској стварности управо тај начин навођења година представљао реалност. Како се Вуковић првенствено бавио трговином, извесно је да је у Венецији пословао и трговачке уговоре склапао и оверавао код млетачких нотара, у складу са тамошњим обичајима. Тако је, на пример, и први тестамент Божидара Вуковића од 5. фебруара код нотара оверен 7. фебруара управо под, у Венецији још увек важећом, млетачком, односно мартовском 1533. годином, док се по јануарском стилу рачунања већ зашло у 1534. годину.⁷⁷

Независно од мартовског почетка године, неопходно је нагласити и то да се *индикџ* у Венецији мењао 1. септембра. О томе, поред Божидаревог тестаментa од 5. фебруара 1534. године, који је нотар оверио под *индикџом* 7 (важио од 1. септембра 1533. до 31. августа 1534), сведоче и тестаменти браће Вуковића из 1539. године. Тако је Николина опорука од 17. априла датована *индикџом* 12, док је Божидарев последњи тестамент од 6. новембра датован наредним *индикџом* 13, што указује на то да је до промене *индикџа* дошло управо 1. септембра.⁷⁸

Ипак, у пракси су се грешке у бележењу индиката поткрадале чак и нотарима, о чему сведочи пример из 1521. године. Наиме, у

⁷⁶ Пáрдос 1979, 297–298, 311.

⁷⁷ Лазић 2018, 30; Лазић 2022, 102, 309–316. Уп. Тадић 1963, 338–341. У вези са указивањем на тачну 1534. годину: Пантић 1974, 49; Пантић 1990, 27; Пантић 1993, 146; Пешикан 1993, 142; Пешикан 1994б, 77, 80.

⁷⁸ Лазић 2022, 102, 317–326. Уп. Тадић 1963, 338, 341–344. У вези са млетачком променом *индикџа* на дан 1. септембра, која у Венецији води порекло из раног средњег века: Pozza 2003, 801–821.

венецијанском тестаменту Константина Палеокапаса од 18. октобра те године тачно је назначен *индикти* 10 (лат. *indictione decima*), док је у пропратној нотарској белешци о садржини списка грешком поменут *индикти* 9 (лат. *indictione 9a*).⁷⁹

Додатни значај за сагледавање Вуковићевог односа према рачунању времена имају и хронолошки текстови који су из старог српског књижевног, односно рукописног корпуса, пренети у рано српско ћирилично штампарство. Међу таквим садржајима посебно место заузимају *ѡасхалије*, односно хронографски састави у којима се, поводом израчунавања дана Ускрса, описују разни хронолошки елементи. Најзначајнији и свакако најутицајнији састави те врсте биле су *ѡасхалије у Псалтиру* Ђурђа Црнојевића и неким потоњим издањима Вуковића (сл. 6).⁸⁰

Редослед штампања Вуковићевих издања, усвојен од већине истраживача српских палеотипа, могућ је само под условом ако се примени датовање према *цариградској ери*, у којој се постанак света рачунао од 5508. године *ѡре Христѡа*, а нова година почињала 1. септембра (табела 3). Овакав начин датовања је најприменији, будући да је реч о календару који је у култури средњег века и раног модерног доба био преовладавајући у Српској православној цркви и широм православног света. То потврђује и чињеница да се датовање *ѡо Христѡу* знатно ређе јавља током ранијег средњовековног периода, док је пракса упоредног, односно заједничког навођења обе године, заступљена тек у позном периоду, а први пут се јавља у *Окѡѡиху ѡрвоѡласнику* Ђурђа Црнојевића.⁸¹

Већина истраживача слаже се да је Вуковић своју издавачку делатност започео штампањем основног дела *Псалтира*,⁸² али је, из непознатих разлога, већ у току његовог штампања дошло до значајних

⁷⁹ Пáрдоc 1994, 431.

⁸⁰ Међу средњовековним делима са хронолошким садржајима, посебан значај припада *Синѡѡѡми Маѡѡије Власѡара*, која садржи посебне одељке о пасхалној хронологији, са упутствима за израчунавање различитих временских одредница: Суботин-Голубовић 2013, 311–326. За рачунање времена и сродних хронолошких садржаја у српском рукописном наслеђу: Трифуновић 1990, 193–197; Радошевић 2001, 521–539. Поводом *ѡасхалија* у старом српском књижевном корпусу и њиховог значаја за хронологију раног српског штампарства: Мијановић 1988, 297–303; Мијановић 1994б, 15–48, 97–145; Мијановић 1994а, 115–121; Мијановић 1996, 188–192; Грбић 1994, 127–138; Немировски 1996, 412–415; Грбић 2001, 107–113; Бојанин 2012, 81–91.

⁸¹ Стојановић 1926, 179; Станојевић 1928, 52–53; Пешикан 1994б, 107.

⁸² Пешикан 1994б, 87, 167; Пузовић 2024, 32.

измена у издавачком плану. По окончању штампања основног дела *Псалтира*, у чијем поговору је назначен 7. април 1519/7028. године,⁸³ није се одмах наставило са штампањем *Њоследовања*,⁸⁴ већ се прешло на штампање *Служадника*, у чијем поговору је наведен 7. јул 1519/7028. године.⁸⁵ Тек по завршетку *Служадника*, рад је настављен штампањем другог дела *Псалтира (Њоследовање)*, у чијем је поговору назначен 12. октобар 1520/7029. године.⁸⁶ Постојала су мишљења да је *Псалтир* објављен у скраћеној и опширнијој варијанти – без *Њоследовања* и с њим⁸⁷ – што није искључено као могућност, иако није потврђено ниједним сачуваним примерком.⁸⁸

Супротно томе, *Молишвеник* је био објављен у две верзије, краћој и опширнијој.⁸⁹ Од опширније варијанте сачувано је више примерака, мада не у целини,⁹⁰ док о постојању сажете варијанте *Молишвеника* сведочи један примерак,⁹¹ који је раније био чуван у старој Народној библиотеци у Београду (бр. 44), а који је описао Стојан Новаковић.⁹² Захваљујући његовом опису, могуће је утврдити да су обе варијанте *Молишвеника* садржале исти поговор, у којем је забележено да је штампање завршено 6. марта 1520/7029. године.⁹³

На основу Новаковићевог описа сажете варијанте, као и кодиколошке анализе сачуваних примерака опширније верзије *Молишвеника*, установљено је да је првих четрнаест кватерниона заједничко и једној и другој верзији. За потребе опширнијег издања отиснуто је још два наест нових свешчица, којих нема у сажетој варијанти, да би након тога било увезано преосталих осам заједничких свешчица, али са до-некле измењеним распоредом у односу на сажету варијанту.⁹⁴ Иако је било мишљења да је најпре објављена сажета,⁹⁵ а касније и опширнија

⁸³ *Псалтир с ъоследовањем*, 1520, Први поговор.

⁸⁴ Чурчић 1974, 463–486.

⁸⁵ *Служадник*, Поговор, л. 238б–240б.

⁸⁶ *Псалтир с ъоследовањем*, 1520, Други поговор.

⁸⁷ Стојановић 1903а, 12–15.

⁸⁸ Чурчић 1974, 479–483.

⁸⁹ Мано-Зиси 1986, 151–171; Пешикан 1994, 121–122.

⁹⁰ Nemirovskij 2001, 341–355.

⁹¹ Стојановић 1903б, 408; Лазич 2016, 224.

⁹² Новаковић 1877, 129–167.

⁹³ *Зборник за љушнике*, Поговор, л. 270б–272а.

⁹⁴ Мано-Зиси 1986, 155–163; Пешикан 1994б, 121.

⁹⁵ Nemirovskij 2001, 301–306.

верзија *Молићвеника*,⁹⁶ судећи по запису у колофону где је наведено да је он штампан у „две књиге”,⁹⁷ изгледа вероватније да су обе верзије објављене у исто време.⁹⁸

Један од кључних елемената у одређивању хронологије јесте израда слова, односно *йийара* (гр. τυλάρι).⁹⁹ Тако је у првом колофону *Псалћира*, као први хронолошки податак, наведено управо слагање *йийара*, смештено у 7028. годину од стварања света, односно 1519. годину од Христовог рођења. Ови послови су тиме смештени у период од 1. септембра 1519. до краја исте године, која је по млетачком рачунању трајала до 1. марта (званично датовање), односно 25. марта (*блајовешћенско* датовање) 1520. године. Пошто је штампање *Псалћира* започето већ 26. јануара, јасно је да је са израдом и припремом *йийара* морало да се почне раније, што значи да почетак Вуковићевог издавачког, односно штампарског рада, свакако спада у 1519. годину, када су започете припремне радње за штампање књига.¹⁰⁰

Други кључ за разрешење хронологије лежи у подацима који су, у највећој мери, међусобно сагласни, посебно када је реч о датуму завршетка *Псалћира с њоследовањем*. Будући да је тај посао окончан 12. октобра, од наведене цариградске 7029. године одузима се број 5.509, чиме се добија управо 1520. година *њо Христѹ*. Ова година је тако назначена и у колофону, што значи да је штампање завршено 12. октобра 1520. године. С тим подацима слаже се и *велика ейакѹа* 7, која је од 1. марта 1520. имала управо ту бројчану вредност, као и *круї Сунца* (10), чија је вредност важила од 1. октобра 1520. године. Насупрот томе, са поменутиим датумом (12. октобар 1520) не слажу се *круї Месеца* (наведено 18, уместо 17), *златѹни број* (назначено 2, а требало би 1) и *индикѹи* (наведено 10, уместо 9).

Трећи кључ лежи у податку да је штампање започето 26. јануара. Како је цео посао обављен у Венецији, тамо се у јануару и фебруару још увек рачунала *млейачка* 1519. година, иако је већ наступила

⁹⁶ Nemirovskij 2001, 341–355.

⁹⁷ *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за ѹуїѹнике)*, 1521, Поговор.

⁹⁸ Мано-Зиси 1986, 154.

⁹⁹ Поводом значења појма *йийари* у контексту раног штампарства (изливена штампарска слова и остали знаци): Медаковић 1958, 32, 35, 46.

¹⁰⁰ На интервал од септембра до децембра 1519. године указивано је у радовима појединих истраживача: Nemirovskij 2001, 13–15, 108–110; Немировский 2009б, 101–102.

редовна (*првојануарска*) 1520. година. Ово објашњава зашто је у првом колофону *Псалтира* уз цариградску 7028. годину наведена управо 1519. година, а не 1520, која би била очекивана с обзиром на податак да је први део књиге завршен 7. априла. Очигледно је реч о недореченом, односно испуштеном податку о почетку рада на штампању књиге – 26. јануару 1519. (*more veneto*), односно 1520. године *по Христју*. На то указује начин на који је податак о почетку штампања накнадно придодат, у последњем пасусу другог поговора, услед настојања да се надокнади пропуст из првог поговора. Другим речима, приликом навођења временске одреднице у првом поговору *Псалтира*, уредник је помињањем цариградске 7028. и млетачке 1519. године мислио управо на почетак посла, али је превидом изоставио конкретан датум (26. јануар). Оставио је само 7. април као дан завршетка, па је тек касније, у другом поговору исправио овај пропуст, што је, уосталом, био и најједноставнији начин да се тај податак накнадно наведе. Остаје, међутим, отворено питање зашто је и у поговору *Служадника* као година завршетка књиге наведена цариградска 7028, односно 1519. година *по Христју*. Да ли је реч о случајној грешци или нечему другом, тешко је поуздано рећи.

Изложени хронолошки редослед објављивања Вуковићевих издања потврђују како типографске особености ових књига тако и елементи њиховог графичког украса, који уједно одсликавају развој Вуковићеве типографске опреме.¹⁰¹

У почетку је Божидар Вуковић располагао само крупнијом словном гарнитуром, која је коришћена за штампање *Псалтира* и *Служадника*. Ситнију гарнитуру типографских карактера набавио је накнадно, прво пут је употребивши у другом поговору *Псалтира* с *последовањем*, а потом и у основном тексту *Молићвеника*.

Слични закључци могу се извести и анализом графичког украса. У време штампања првог дела *Псалтира*, Вуковић је располагао са само две заставице. Током рада на *Служаднику* набавио је још неколико дрворезних клишеа, међу којима један са изрезбареном заставицом и два с вињетама. Приликом штампања *последовања*, поред претходно поменутих клишеа, коришћена су још три нова: први је послужио за отисак заставице која припада првој варијанти 21. кватерниона, други

¹⁰¹ Пешикан 1994б, 204.

је садржао заставицу с монограмом Божидача Вуковића, а трећи представу процветалог крста.

Највиши домет у развоју графичког украса достигнут је у *Молићвенику*, последњој књизи првог издавачког циклуса Божидача Вуковића. За њено штампање обезбеђено је чак тринаест дрворезних клишеа са илустрацијама, као и већи број оних с вињетама.¹⁰² Као што је већ истакнуто, *Молићвеник* није могао бити штампан пре *йоследовања*, што потврђују вињете отиснуте са истог клишеа, као и оне у *Служаднику* и *йоследовању* (сл. 7 и 8), али су, ради прилагођавања ужем формату текстуалног блока *Молићвеника*, морале бити скраћене на оба краја.

У прилог тези о неуједначености хронологије изведене на основу година према Христовом рођењу, и примене различитих хронолошких система, говоре, између осталог, и колофони издања браће Ђуре и Теодора Љубавића. Тако су у колофонима горажданских издања, поред година од стварања света, дате и године према Христовом рођењу. При томе је за *Служадник* наведено да је штампан 1527,¹⁰³ за *Псалтир с йоследовањем* 1529,¹⁰⁴ а за *Молићвеник (Тредник)* 1531.¹⁰⁵ године.

За разлику од издања Божидача Вуковића, код којих размимотилажење између старог и новог календара износи свега годину дана, у овом случају реч је о хронолошком неслагању од чак осам година. Утврђено је, међутим, да је у горажданским издањима година Христовог рођења одређена према другој ери – одузимањем 5.500 година од године постанка света, а не 5.508 (односно 5.509 за месеце септембар–децембар), како је правило у случају цариградске ере.¹⁰⁶

¹⁰² Пешикан 1994б, 122; Nemirovskij 2001, 341.

¹⁰³ *Лишурџија* 1519, 102’.

¹⁰⁴ *Псалтир с йоследовањем* 1521, 352’.

¹⁰⁵ *Молићвеник* 1523, 296’.

¹⁰⁶ Стојановић 1926, 195; Мано-Зиси 2008, 188–189. За анализу хронологије издања горажданске штампарије: Пешикан 1994б, 93–95, 106–113; Немировскиј 1998, 379–398. Рачунање нешто краћег интервала од 5.500 година између постанка света и Христовог рођења забележено је већ у појединим ранохришћанским делима, почев од неких која се приписују Хиполиту (3. век). Отуд се у историографији такав начин рачунања понекад назива и *Хијолићовом ером*, која Христово рођење смешта у 2. годину пре нове ере. Исти интервал од 5.500 година примењен је и у познатој *Хронографији* Секста Јулија Африканца (3. век), затим у *Хроници* Георгија Синкела с почетка 9. столећа, а касније и у неким познијим делима, као и у другим видовима употребе. Понекад се непрецизно назива и *александријском ером*, иако је тај назив неретко коришћен и за друге ере, са нешто дужим или кра-

Исправност оваквог датовања потврђује запис из поговора *Псалтира с њоследовањем*, у којем се наводи да је 1529. године Сулејман освојио Београд и опустошио Срем.¹⁰⁷ Реч је, међутим, о догађајима за које се поуздано зна да су се одиграли 1521. године.

Поред тога, и филигранолошка анализа палеотипа Вуковића и Љубавића указује на временску блискост и сродно порекло папира, који потиче из истих радионица, али из различитих производних серија.¹⁰⁸

Управо на примеру горажданских и Вуковићевих издања може се видети да у то време није постојало нормирано рачунање времена од Христовог рођења, које је нарочито варијало у првим деценијама његове примене у датовању српских палеотипа. Поврх тога, требало би имати на уму и питање који је хронолошки систем био примењиван приликом одређивања датума према години Христовог рођења.

*

Из свега наведеног произилази став да се не смеју дословно преузимати датуми наведени према Христовом рођењу без претходне провере којим је хронолошким системом рачунање извршено. Стога је сигурније ослонити се на хронологију изведену према традиционалном црквеном календару, преузетом из Цариграда, који је, што такође није без значаја, у то време преовладавао како у српској средини тако и у православном свету уопште. Истовремено, потпуно је разумљиво да се јеромонах Пахомије, као црквено лице, држао цариградске ере, будући да су књиге које је штампао биле намењене црквеној употреби. С друге стране, подједнако је логично и то што је за означавање година према Христовом рођењу у Вуковићевим издањима примењен венецијански хронолошки систем, с обзиром на то да су његове књиге објављене у Венецији, а не на српском етничком и духовном простору под османском влашћу.

Уколико бисмо се, дакле, држали рачунања времена према стварању света, односно од *њосѣања*, закључили бисмо да је штампање првог дела *Псалтира* било завршено 7. априла 1520. године. У наредна три месеца одштампан је и *Служабник* (7. јула 1520), након чега је

ћим интервалима. Од постојеће литературе издвајамо: Стојановић 1908, 828–835; Стојановић 1926, 194–197; Трифуновић 1990, 194; Ratkoš 1966, 350–357; Nothalt 2012, 35–68.

¹⁰⁷ Пешикан 1994б, 169; Мано-Зиси 2008, 190.

¹⁰⁸ Станковић 2008, 309–333.

настављено са штампањем другог дела *Псалтира*, који је завршен 12. октобра исте године. До 6. марта 1521. било је довољно времена да буде одштампан и *Молићвеник*.

Такође, уколико би се извршила упоредна анализа времена штампања Вуковићевих и горажданских издања, дошло би се до закључка да предложена хронологија има далеко више смисла у односу на раније претпоставке, нарочито ако се сагледа у контексту конкурентских односа између Горажданаца и Божидара Вуковића – што су бројни истраживачи већ истицали.¹⁰⁹ То би, наиме, значило да је горажданско издање *Служадника* објављено чак годину дана пре Вуковићевог истоименог издања, а девет месеци пре његовог *Псалтира*. Имајући у виду повезаност српске заједнице у Венецији – одакле су Љубавићи набили своју типографску опрему, односно у земљама италијанским, како пише у поговору њиховог *Служадника*¹¹⁰ – као и Вуковићеве родбинске и трговачке везе с водећим венецијанским штампарима и издавачима, готово је извесно да је Божидар Вуковић био упознат са намером браће Љубавић да започну штампање богослужбених књига.

Могуће је да је управо то сазнање – а не само то што је видео „Грке и Фруге” како штампају књиге – подстакло Вуковића да и сам започне издавачки пројекат. Оно што је, међутим, сигурно јесте то да Вуковић није могао одмах прионути на посао, већ му је за покретање издавачког пројекта било потребно извесно време. У том припремном периоду, током јесени 1519. године, поред обезбеђивања неопходног капитала, Вуковић је морао пронаћи и одговарајућег стручњака за уређивачке, редакторске и коректорске послове, што је учинио ангажовањем јеромонаха Пахомија. Потом је наручио и одговарајућу типографску опрему.

Сагледано из те перспективе, као и из угла конкурентских односа Горажданаца и Вуковића, мишљења смо да је далеко извесније да је Божидар Вуковић започео своју издавачку делатност готово пола године након што је објављен гораждански *Служадник*. На тај начин, имао је довољно времена да припреми и реализује свој издавачки подухват, за разлику од претпоставке да су се ове две делатности одвијале готово истовремено.

¹⁰⁹ Чурчић 1974, 481–483.

¹¹⁰ *Литургија* 1519, 102.

ЛИТЕРАТУРА

- Аноним 1836:** Аноним, *Библіографіа*, Србско-Далматинскій Алманахъ 1 (1836) 104–105.
- Бережков 1963:** Н. Г. Бережков, *Хронологија русскоїо лѣтописания*, Москва 1963.
- Бојанин 2012:** С. Бојанин, *Пасхалија из ѿредника рукописне збирке Пећке ѿаѿријаршије (Пећ No 76) из XV века*, Мешовита грађа (Miscellanea) 33 (2012) 81–91.
- Борозан 2015:** И. Борозан, *Икона Нерукойисаної образа и ѿредсѿављање вислелної и денѿиїѿѿѿа Божидара Вуковића*, Зограф: часопис за средњовековну уметност 39 (2015) 151–159.
- Вујошевић 1986:** Р. Вујошевић, *О неким диоѿграфским ѿодацима о Божидару Вуковићу Подѿоричанину и о Молиѿвенику – Зборнику за ѿуѿнике из Марцијане*, Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 41–45.
- Гилтебрандтѿ 1878:** П. А. Гилтебрандтѿ, *Палинодїа: Сочиненїе Захарїи Копытескаго 1621 года*, Русская историческая библіотека 4 (1878) 313–1200.
- Грбић 1993:** Д. Д. Грбић, *Две варијанѿе Служадника Божидара Вуковића из 1519. ѿдине*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1992, Нови Сад 1993, 51–64.
- Грбић, Минчић-Обрадовић, Шкорић 1994:** Д. Д. Грбић, К. Минчић-Обрадовић, К. Шкорић, *Ђурилицом шѿамїане књије 15–17. века Библиоѿеке Маїице српске*, Нови Сад 1994.
- Грбић 1994:** Д. Д. Грбић, *Два ѿреїиса ѿасхалије из ѿѿињскої ѿсалїиѿа у србуљским рукописним књиїама*, Црнојевића штампарија и старо штампарство, Подгорица 1994, 127–138.
- Грбић 2001:** Д. Д. Грбић, *Окѿиоїх ѿѿѿоїласник Божидара Вуковића (1537) са ѿривезом ѿасхалије из ѿразничної минеја Божидара Вуковића (1538) у Библиоѿѿѿи Бачке ѿїархије у Новом Саду*. Годишњак Библиоѿеке Маїице српске за 2000, Нови Сад 2001, 107–113.
- Грбић 2013а:** Д. Д. Грбић, *Лиѿуѿрїја (Служадник) Божидара Вуковића и Лиѿуѿрїја (Служадник) Јеролима Заїуровића у Библиоѿѿѿи Бачке ѿїархије*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 2012, Нови Сад 2013, 67–77.
- Грбић 2013б:** Д. Д. Грбић, *Три шѿамїане србуље из Зворничко-ѿузланске ѿїархије*, Сусрети библиографа 18 (2012) 125–137.
- Грбић 2016:** Д. Д. Грбић, *Лиѿуѿрїја (Служадник) Божидара Вуковића из 1520 (1519?) у сенїандрејским збиркама*, Сусрети библиографа 19 (2014) 113–121.
- Грбић 2018:** Д. Д. Грбић, *Тїїоѿрафске варијанѿе и корекѿорске исїравке у Служаднику Божидара Вуковића из 1520 (1519?) ѿдине*, Рукописна и стара штам-

пана књига: Зборник радова: XII стручно-научни скуп Библионет 2018, Нови Сад 2018, 134–150.

Грбић 2020: Д. Д. Грбић, *Типографске одлике и варијанте издања шћамјарије Божидара Вуковића у Венецији*, *Ricerche slavistiche: Nuova serie* 3 (2020) 75–91.

Грујић 1909: Р. М. Грујић, *Српске књије у сћарој румунској дидлиографији: Bibliografia Românesă veche, 1508.–1830, De Ioan Biani și Nerva Hodoș*, Српски књижевни гласник 22 (1909) 66–69, 132–135.

Драгосавлџевић 1833: А. Драгосавлџевић, *Сербуљ (Старе Церквене Књије)*, *Сербскій Лѣтописъ IX/32 (1833)* 18–32.

Ђурић 1961: В. Ј. Ђурић, *Иконе из Јуославије*, Београд 1961.

Измирлиева 2009: В. Измирлиева, *Книгопечатане и магија на прага на модерна Европа: Типографскиот амулет между Апенините и Балкана*, *Старобългарска литература* 40–41 (2009) 453–465.

Јанковић 1989: Н. Ђ. Јанковић, *Асћрономија у сћарим српским рукописима*, Београд 1989.

Јерковић 1967: В. Јерковић, *Особине ілаіолских облика у Служабнику Божидара Вуковића*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 10 (1967) 155–160.

Каменцева 2003: Е. И. Каменцева, *Хронолоіја*, Москва 2003.

Каратаевъ 1861: И. Каратаевъ, *Хронологическая роспись славянскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491–1730*, Санктпетербургъ 1861.

Каратаевъ 1872: И. Каратаевъ, *Библиографическія замѣтки о старо-славянскихъ печатныхъ изданіяхъ 1491–1730*, С. Петербургъ 1872.

Каратаевъ 1878: И. Каратаевъ, *Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491–1730. Выпускъ первый съ 1491 по 1600 г.*, Санктпетербургъ 1878.

Каратаевъ 1883: И. Каратаевъ, *Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами. Томъ первый съ 1491 по 1652 г.*, *Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности ИАН* 34/2 (1883) 1–554.

Кеппенъ 1826: П. Кеппенъ, *Материалы для исторіи просвѣщенія въ Россіи*, II, Санктпетербургъ 1826.

Лазић 2013: М. Лазић, *Између іаіриоіизма, іодожности и ірјовине: мојиви издавачке делайности Божидара Вуковића*, *Археографски прилози* 35 (2013) 49–101.

Лазић 2015: М. А. Лазић, *Збирка сћарих шћамјаних књија Народне дидлиоіеке Срдије: однова и развој након 1941. іодине*, *Археографски прилози* 37 (2015) 157–216.

Лазић 2016: М. А. Лазић, *Сћаре шћамјане књије из ірводііноі фонда Народне дидлиоіеке у Беоіраду*, *Археографски прилози* 38 (2016) 211–233.

Лазић 2018: М. А. Лазић, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције: од шtamпарског до српског десктопа*, Црквене студије 15 (2018) 17–39.

Лазић 2020: М. А. Лазић, *Инкунабуле и палеотипи: српскословенске шtamпмане књиже од краја 15. до средине 17. века*, Осам векова аутокефалије Српске православне цркве, II, Београд 2020, 325–344.

Лазић 2022: М. А. Лазић, *Божидар Вуковић. Између историје и имагинације*, Београд 2022.

Лукьяненко 1979: В. И. Лукьяненко, *Издания кириллической печати XV–XVII вв. (1494–1688 гг.): Для южных славян и румын каталог книг из собрания Государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина*, Ленинград 1979.

Магарашевич 1827: Г. Магарашевич, *Манастирь Бодяны*, Српске Лѣтописи III/11 (1827) 5–28.

Магарашевич 1828: Г. Магарашевич, *Манастирь Ковиль*, Српске Лѣтописи IV/14 (1828) 10–27.

Мано-Зиси 1986: К. Мано-Зиси, *Зборници за јуџинике Божидара Вуковића у светлу сачуваних примерака*, Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 151–171.

Мано-Зиси 1994: К. Мано-Зиси, *Албум старог српског шtamпарства*, Пет векова српског шtamпарства 1494–1994, Београд 1994, 233–390.

Мано-Зиси 2008: К. Мано-Зиси, *Књиже горажданске шtamпарске (1519–1523)*, Горажданска шtamпарска 1519–1523, Београд 2008, 163–223.

Марјановић-Душанић 1999: С. Марјановић-Душанић, *Индикић*, Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 256–257.

Мартиновић 1994: Д. Ј. Мартиновић, *Црна Гора у Гуштенберговој палатаци: Историја црногорског шtamпарства од краја XV-ог вијека до 1916. г.*, Подгорица 1994.

Мартиновић 1998: Д. Ј. Мартиновић, *Шtamпар Божидар Вуковић-Подгоричанин (око 1460–1539) као донаитор манастира Милешево и оснивач прве српске књиже*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића 18 (1998) 243–252.

Медаковић 1958: Д. Медаковић, *Графика српских шtamпаних књижа XV–XVII века*, Београд 1958.

Медаковић 1993: Д. Медаковић, *Старе српске шtamпарске*, Историја српског народа, III/2. Београд 1993, 425–440.

Мијановић 1988: Б. Мијановић, *Шtamпане Псалтира Црнојевића завршено је у уторак 22. септембра 1495. године*, Библиографски вјесник 17/3 (1988) 297–303.

Мијановић 1994: Б. Мијановић, *О насхалним таблицама Ђурђа Црнојевића*, Црнојевића шtamпарска и старо шtamпарство, Подгорица 1994, 115–121.

- Мијановић 1994б:** Б. Мијановић, *Пасхални циклус Ђурђа Црнојевића*, Цетиње 1994.
- Мијановић 1996:** Б. Мијановић, *Недовољно расвијетљена питања о Црнојевића шћамјарији, Пејв вјекова Октоиха – прве шћамјане ћириличке књије на словенском јују*, Подгорица–Београд 1996, 183–192.
- Минчић-Обрадовић 1994:** К. Минчић-Обрадовић, *Поређење текста агејској-ној Псалтира са текстом Псалтира Божидара Вуковића из 1519/20. године*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 37 (1994) 383–388.
- Мирковић 1932:** Л. Мирковић, *Икона са зајисом Божидара Вуковића*, Старинар III/7 (1932) 127.
- Мор 2017:** Ђ. Мор, *Пайир и водени знаци у Октоиху првојласнику Ђурђа Црнојевића из 1494. године*, Археографски прилози 39 (2017) 69–135.
- Мор 2018:** Ђ. Мор, *Пайир и водени знаци у Октоиху петкојласнику Ђурђа Црнојевића*, Археографски прилози 40 (2018) 25–50.
- Мошин 1951:** В. Мошин, *Марјовско датирање*, Историски гласник IV/1–2 (1951) 19–57.
- Мошин 1967:** В. Мошин, *Водени знаци најстаријих српских шћамјаних књија*, Зборник Музеја примењене уметности 11 (1967) 7–24.
- Наумов 2018:** А. Наумов, *Теологија у списима Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића, Scala paradisi: Академику Димићрију Бојдановићу у спомен 1986–2016*, Београд 2018, 227–238.
- Наумов 2019:** А. Наумов, *Помен Свјетой Саве српској у књијама Божидара Вуковића*, Црквене студије 16/1 (2019) 465–476.
- Немировски 1986:** Е. Л. Немировски, *Хронологија издања Ђурђа Црнојевића*, Библиографски вјесник XV/3 (1986) 157–162.
- Немировски 1987:** Е. Љ. Немировски, *Октоих првојласник Ђурђа Црнојевића из 1494.*, Цетиње 1987.
- Немировски 1993:** Е. Љ. Немировски, *Црнојорска библиографија, I/2: Издања Божидара и Вићенца Вуковића, Свјетлана Мариновића, Јакова од Камене реке, Јеролима Зајуровића, Јакова Крајкова, Ђованиа Анђониа Рамјацејта, Марка и Бартоломеа Ђинамиа 1519–1638.*, Цетиње 1993.
- Немировски 1996:** Е. Љ. Немировски, *Почеци шћамјарсјива у Црној Гори (1492–1496)*, Цетиње 1996.
- Немировский 1964:** Е. Немировский, Л. *Возникновение книгопечатания в Москве: Иван Фёдоров*, Москва 1964.
- Немировский 1968:** Е. Л. Немировский, *Славянские инкунабулы и палеотипы кирилловского шрифта в книгохранилищах Советского Союза*, Советское славяноведение 1 (1968) 11–25.

- Немировский 1972: Е. Л. Немировский, *Заметки о славянском старопечатании*, Книга и графика: сборник статей, Москва 1972, 99-106.
- Немировский 1985: Е. Л. Немировский, *Иван Федоров: около 1510-1583.*, Москва 1985.
- Немировский 1990: Е. Л. Немировский, *Франциск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского просветителя*, Минск 1990.
- Немировский 1991: Е. Л. Немировский, *Путешествие к истокам русского книгопечатания*, Москва 1991.
- Немировский 1993а: Е. Л. Немировский, *Венецианский Кирилловский Молитвенник-Сборник 1597 г.*, Solanus: International journal for Russian & East European bibliographic, library & publishing studies 7 (1993) 97-114.
- Немировский 1993б: Е. Л. Немировский, *О некоторых печатках в изданиях Джурджа Црноевича и Божидара Вуковича*, *Јужнословенски филолог* 49 (1993) 111-112.
- Немировский 1995: Е. Л. Немировский, *Сербские монастырские типографии 16 века*, Москва 1995.
- Немировский 1998: Е. Л. Немировский, *Горажданский требник 1523 года*, *Археологски прилози* 20 (1998) 379-398.
- Немировский 2004: Е. Л. Немировский, *Великий первопечатник: Документальная повесть о Иване Федорове и о поисках и находках ученых, изучавших его жизнь и деятельность*, Москва 2004.
- Немировский 2005: Е. Л. Немировский, *История славянского кирилловского книгопечатания XV - начала XVII века: Начало книгопечатания у южных славян: Издания первой черногорской типографии, II/2*, Москва 2005.
- Немировский 2009а: Е. Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550: Каталог*, Москва 2009.
- Немировский 2009б: Е. Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000, I*, Москва 2009.
- Немировский 2010: Е. Л. Немировский, *Большая книга о книге*, Москва 2010.
- Новаковић 1877: С. Новаковић, *Божидара Вуковића зборници за јуџинике: Издања познајта и нејознајта*, *Гласник Српског ученог друштва* 45 (1877) 129-167.
- Пантић 1974: М. Пантић, *Старе српске штампарије у Црној Гори и Венецији у XV и XVI веку*, *Споменица посвећена 130-годишњици живота и рада Библиотеке Српске академије наука и уметности*, Београд 1974, 43-52.
- Пантић 1990: М. Пантић, *Књижевности на јилу Црне Горе и Боке Коџорске од XVI до XVIII века*, Београд 1990.
- Пантић 1993: М. Пантић, *Књижевности на јилу Црне Горе и Боке Коџорске*, *Историја српског народа III/2*, Београд 1993, 135-255.

- Петковић 1976:** С. Петковић, *Порекло илустрација у шћамјаним књијама Божидара Вуковића*, Зборник за ликовне уметности 12 (1976) 119–135.
- Петковић 1986:** С. Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских шћамјаних књија XVI и XVII века*, Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 83–105.
- Петров 2016:** И. Н. Петров, *Издания библейских текстов в южнославянской кирилловской старопечатной традиции XVI века*, *Studia Ceranea* 6 (2016) 143–155.
- Пешикан 1993:** М. Пешикан, *Уз монографију Пеј векова срјској шћамјарсћива, Поводом 500-годишњице шћамјанја Окјоиоиха јрвојласника црнојевићкој, јрве ћириличке књије на словенском јују*, Наш језик XXIX/3–4 (1993) 131–154.
- Пешикан 1994а:** М. Пешикан, *Из зайиса сћарих шћамјара*, Пет векова српског штампарства 1494–1994, Београд 1994, 219–232.
- Пешикан 1994б:** М. Пешикан, *Лексикон срјскословенској шћамјарсћива*, Пет векова српског штампарства 1494–1994, Београд 1994, 71–218.
- Плавшић 1959:** Л. Плавшић, *Срјске шћамјарије од краја XV до средине XIX века*, Београд 1959.
- Поповић 1889:** В. С. Поповић, *Сћаре књије*, Дабро-босански Источник 3 (1889) 12–13, 26–27, 45–46, 62–63.
- Пузовић 2024:** Љ. Пузовић, *Уметности ране шћамјане књије код Срба*, Верзал: часопис за културну баштину и науку о књизи IV/4 (2024) 21–46.
- Радојичић 1938:** Ђ. Сп. Радојичић, *О шћамјарији Црнојевића*, Гласник Скопског научног друштва 19 (1938) 133–172.
- Радојичић 1940а:** Ђ. Сп. Радојичић, *Да ли је у XV веку јосћојала шћамјарија у Подјорици*, Богословје 15 (1940) 13–28.
- Радојичић 1940б:** Ђ. Сп. Радојичић, *Поводом једној чланка о сћарим срјским шћамјаријама*, Српски књижевни гласник 60 (1940) 211–218.
- Радојичић 1940в:** Ђ. Сп. Радојичић, *Први срјски дуквар (шћамјан у Венецији 20 маја 1597 јод.) I: Истјориски јодаци*, Ућителј: Pedagoško-socijalni časopis XX/9–10 (1939–1940) 605–609.
- Радојичић 1950:** Ђ. Сп. Радојичић, *Каракјтер и јлавни моменји из јрошлосћи сћарих срјских шћамјарија (XV–XVII века)*, Историски записи III/6 (1950) 255–270.
- Радојичић 1953:** Ђ. Сп. Радојичић, *Година шћамјанја Милешевској тјребника*, Истјориски зайиси, VI/9 (1953): 510–511.
- Радошевић 2001:** Н. Радошевић, *Хронолошки и космографски чланци у Зборнику број 49 манастира Никољца*, Словенско средњовековно наслеђе: Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу, Београд 2001, 521–539.
- Руварац 1888:** И. Руварац, *О јећким јашћирјарсима од Макарија до Арсенија III. (1557–1690.)*, Задар 1888.

- Руварац 1894:** И. Руварац, *Камичци – њрилошци за друји зетски дом*, Просвјета: лист за цркву, школу и поуку II/8–10, 12 (1893–1894) 421–425, 475–479, 530–540, 645–657.
- Сахаровъ 1849:** И. Сахаровъ, *Обозрѣніе славяно-русской библиографіи. Томъ Первый: Книга вторая*, Санктпетербургъ 1849.
- Синдик 1996:** Н. Р. Синдик, *Издавачи, шћамћари, њрейисивачи*, Цетиње 1996.
- Сковран 1977:** А. Сковран, *Војвода Божидар Вуковић – Dionisio della Vecchia, ѓа-стћалд Брајстћива св. Ђорђа ѓрчкој у Венецији*, Зограф: часопис за средњовековну уметност 7 (1977) 78–85.
- Стаматовичъ 1832:** П. Стаматовичъ, *Божидаровъ Псалтиръ*, Сербскій Лћтописъ VIII/28 (1832) 125–127.
- Станковић 2008:** Р. Станковић, *Филићранолошки оћис ѓоражданских књића*, Горажданска штампарија 1519–1523, Београд 2008, 309–333.
- Станојевић 1894:** С. Станојевић, *Прилошци дћблиоћрафији срдуља*, Годишњица Николе Чупића 14 (1894) 360–384.
- Станојевић 1928:** С. Станојевић, *Сћудије о срћској дћпломатћици: XVII даћи-рање*, Глас СКА 132 (1928) 27–57.
- Степановъ 1917:** Н. В. Степановъ, *Календарно-хронологическћи справочникъ: Пособіе при рћшеніи лћтописныхъ задачъ на время*, Чтенія въ Обществѣ исторіи и древностей россійскихъ 260 (1917) 1–308.
- Стојановић 1901:** Љ. Стојановић, *Кайћалој рукојиса и сћарих шћамћаних књића: Здћрка Срћске краљевске академћје*, Београд 1901.
- Стојановић 1902а:** Љ. Стојановић, *Сћаре срћске шћамћарије*, Српски књижевни гласник 7 (1902) 189–196, 282–289, 366–372, 444–458.
- Стојановић 1902б:** Љ. Стојановић, *Сћари срћски зайиси и наћћйиси*, I, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа I/1, Београд 1902.
- Стојановић 1903а:** Љ. Стојановић, *Прилози ка дћблиоћрафији сћарих срћских шћамћаних књића*, Глас СКА 66 (1903) 1–24.
- Стојановић 1903б:** Љ. Стојановић, *Кайћалој Народне дћблиоћеке у Беоћраду, IV: Рукојиси и сћаре шћамћане књиће*, Београд 1903.
- Стојановић 1908:** Љ. Стојановић, *Александријска ера у сћарој срћској хронологији*, Сборникъ статей посвященныхъ почитателями академику и заслуженному профессору В. И. Ламанскому, 2. Санктпетербургъ 1908, 828–835.
- Стојановић 1923:** Љ. Стојановић, *Сћари срћски зайиси и наћћйиси*, IV, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I/10, Београд 1923.
- Стојановић 1926:** Љ. Стојановић, *Сћари срћски зайиси и наћћйиси*, VI, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I/14, Београд 1926.

- Суботин-Голубовић 2013:** Т. Суботин-Голубовић, *Синџајама: Маџија Властџар*, Београд 2013.
- Тадић 1963:** Ј. Тадић, *Тестиаменџи Божидара Вуковића, срџској шџамаџара XVI века*, Зборник Филозофског факултета VII/1 (1963) 337–360.
- Трифунџвић 1990:** Ђ. Трифунџвић, *Азбучник срџских средњовековних књижевних џоџмова*, Београд 1990.
- Убипарип, Триџић 2015:** М. Убипарип, В. Триџић, *Зборници џараклиса у срџско-словенској џрадиџиџи*, Археџграфски прилози 37 (2015) 69–105.
- Ундольскџић 1871:** В М. Ундольскџић, *Хронолоџическџи указатељ славјано-русских књиџ церковној печати сџ 1491-го по 1864-џ г. Выпускъ первџи: Очеркъ славјано-русској библџоџрафиџ*, Москва 1871.
- Фин 2012:** М. Фин, *Венеџија и срџска књиџа*, Глас библџотеке: часопис за библџотекарство 19 (2012) 79–100.
- Хрваћанин 2015:** Р. Хрваћанин, *Уџиџаџ Лиџурџиџара Божидара Вуковића из 1519. џдине на шџамаџање Виленској служебника из 1583. џдине*, Црквене студије 12 (2015) 123–135.
- Хрваћанин 2018:** Р. Хрваћанин, *Лиџурџиџа светџој Василиџа Великој у Лиџурџиџару Божидара Вуковића из 1519. џдине*, Црквене студије 15 (2018) 53–60.
- Чурчић 1974:** Л. Чурчић, *Псалџиџр Божидара Вуковића из 1519–1520. џдине*, Зборник Матиџе српске за књижевност и језик XXII/3 (1974) 463–486.
- Чурчић 1991:** Л. Чурчић, *Саборник – Празнични минеј – Божидара Вуковића из 1536–8. на џлавој харџиџи*, Зборник Матиџе српске за славистику 41 (1991) 161–164.
- Чурчић 1995:** Л. Чурчић, *Јудилеџи србуљских инкунабула и џалеџиџија 1994. џдине*, Годишњаџ Библџотеке Матиџе српске за 1994, Нови Сад 1995, 22–31.
- Шафарикъ 1846:** П. I. Шафарикъ, *О древнеславјанскихъ, именовано кириловскихъ типоџрафиџахъ въ южнославјанскихъ земляхъ и прилеџаџиџихъ имъ краяхъ, т. е. въ Сербџи, Боснџ, Герџеговинџ, Черној Горџ, Венеџиџ, Валахиџ и Седмиџрадиџ въ XV, XVI и XVII стол.*, Чтениџа въ Императорскомъ Обществџ историџ и древностей росџиџскихъ I/3 (1846) 17–27.
- Шаффарикъ 1831:** П. I. Шаффарикъ, *Преглед словенски црквениџ књиџа, кое су од конца петнаџстог до почетка седамнаџстог века у Венеџиџ, Сербџи, Влашкџој и Ердџељо печатане*, Сербскџи Лџтописъ, VII/24 (1831) 34–46.
- Шустова 2005:** Ю. Э. Шустова, *Прџблемџ датировки венеџианскихъ кириллическихъ печатныхъ изданиџ XVI века*, Естествонаџучнаџ књиџностъ в кулџтуре Руси, Москва 2005, 51–60.
- Щепкин 1967:** В. Н. Щепкин, *Русская палеџоџрафиџ*, Москва 1967.
- Щепкинъ 1918:** В. Н. Щепкинъ, *Учебникъ русској палеџоџрафиџ*, Москва 1918.

- Andolfo 2019:** A. Andolfo, *Words and Swords: The Liturgical Printed Books for the Serbs through the 15th and 16th Centuries*, *Słowiańszczyzna wielowyznaniowa w dawnych wiekach*, Kraków 2019, 55–72.
- Cappelli 2012:** A. Cappelli, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo: Dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni*, Milan 2012.
- Dobrowsky 1822:** J. Dobrowsky, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris, quae quum apud Russos, Serbos aliosque ritus graeci, tum apud Dalmatas glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet*, Vindobona 1822.
- Grumel 1958:** V. Grumel, *Traité d'études byzantines, I : La chronologie*, Paris 1958.
- Kukuljević-Sakcinski 1851:** I. Kukuljević-Sakcinski, *Tiskari jugoslavenski XV. i XVI. vjeka*, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 1 (1851) 121–155.
- Lazić 2018:** M. A. Lazić, *Venice and Editions of Early Serbian Printed Books*, *Θησαυρίσματα: Thesaurismata* 48 (2018) 161–192.
- Mavroidi 1983:** F. Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca di Venezia*, *Balkan Studies* XXIV/2 (1983) 511–529.
- Mitric 2012:** O. Mitric, *The First Slavonic Book Printed by Božidar Vuković in Venice from the Collections of the Dragomirna Monastery (Bukovina, Romania)*, *The Slavonic and East European Review* 90/3 (2012) 482–488.
- Naumow 2016:** A. Naumow, *Kwestie teologiczne w przedmowach i posłowiach wydań Božidara Vukovicia*, *Latopisy Akademii Supraskiej* 7 (2016) 37–49.
- Nemirovskij 2001:** E. L. Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Band IV: Die Druckerei von Božidar Goraždanin in Goražde und Venedig: Die erste Druckerei von Božidar Vuković in Venedig*, Baden-Baden 2001.
- Nothaft 2012:** P. E. Nothaft, *Dating the Passion: The Life of Jesus and the Emergence of Scientific Chronology (200–1600)*, Leiden–Boston 2012.
- Pelusi 2000:** S. Pelusi, *Horologium. Venezia, Božidar Vuković, 1520*, *Le civiltà del libro e la stampa a Venezia: Testi sacri ebraici, cristiani, islamici dal Quattrocento al Settecento*, Padova 2000, 155–156.
- Pelusi 2018:** S. Pelusi, *Edizioni in cirillico dei secoli XVI e XVII in Biblioteca Nazionale Marciana*, *Црквене цūyгује* 15 (2018) 117–158.
- Petrov 2021:** I. N. Petrov, *The development of the Bulgarian literary language: From incunabula to first grammars, late fifteenth – early seventeenth century*, Lanham 2021.
- Pozza 2003:** M. Pozza, *Gli usi cronologici nei più antichi documenti veneziani (secoli IX–XI)*, *Studi in memoria di Giorgio Costamagna*, Genova 2003, 801–848.
- Ratkoš 1966:** P. Ratkoš, *L'ère d'Antioche et l'ère de Constantinople dans quelques ouvrages vieux slaves*, *Byzantinoslavica* 27 (1966) 350–357.
- Schafarik 1843:** P. J. Schafarik, *Ueber altslawische, namentlich kyrillische Druckereien in den südslawischen und den benachbarten Ländern, Serbien, Bosnien, Herzegowina*,

Montenegro, Venedig, in der Walachei und in Siebenbürgen, Serapeum: Zeitschrift für Bibliothekwissenschaft, Handschriftenkunde und ältere Literatur 4 (1843) 321–332.

Schaffarik 1826: P. J. Schaffarik, *Geschichte der slawischen sprache und literatur nach allen mundarten*, Ofen 1826.

Schaffarik 1829: P. J. Schaffarik, *Uebersicht der slowenischen Kirchenbücher, welche vom Ende des funfzehnten bis zum Anfange des siebzehnten Jahrhunderts in Venedig, Serbien, Walachien und Siebenbürgen in Druck erchiene sind*, Jahrbücher der Literatur: Anzeig-Blat für Wissenschaft und Kunst 48 (1829) 1–35.

Schaffarik 1833: P. J. Schaffarik, *Serbische Lesekörner, oder historisch-kritische beleuchtung der serbischen mundart*, Pesth 1833.

Sokolová 1997: F. Sokolová, *Cyrilské a hlaholské staré tisky v českých knihovnách: Katalog*, Praha 1997.

Stipišić 1985: J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: Latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija, rječnik kratica*, Zagreb 1985.

Šafařík 1842: P. J. Šafařík, *O staroslowanských, gmenowitě cyrilských tiskárnách w gihoslowanských zemjch a kraginách přjležjých, totiž w Srbsku, Bosně, Hercegowině, Černéhoře, Benátkách, Walachii a Sedmihradsku, we stoletj XV, XVI a XVII*, Časopis Českého museum 16 (1842) 93–107.

Šafařík 1865: P. J. Šafařík, *Geschichte der südslawischen literatur. III. Das serbische schriftthum: Geschichte der serbischen literatur*, Prag 1865.

Πάρδος 1979: Α. Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας από το κατάστιχο 129 (1498–1530): Α'. Άντρες, Θησαυρίσματα: Thesaurismata* 16 (1979) 294–386.

Πάρδος 1994: Α. Πάρδος, *Κωνσταντίνος Παλαιόκαπας, ο πρώτος επιμελητής των εκδόσεων Κουνάδη. Η διαθήκη του και τά ορθόδοξα λειτουργικά βιβλία (1521), Ροδωνια (Ρέθυμνο)* 2 (1994) 425–435.

THE CHRONOLOGY OF PALEOTYPES
FROM THE FIRST PUBLISHING CYCLE OF BOŽIDAR VUKOVIĆ

MIROSLAV A. LAZIĆ

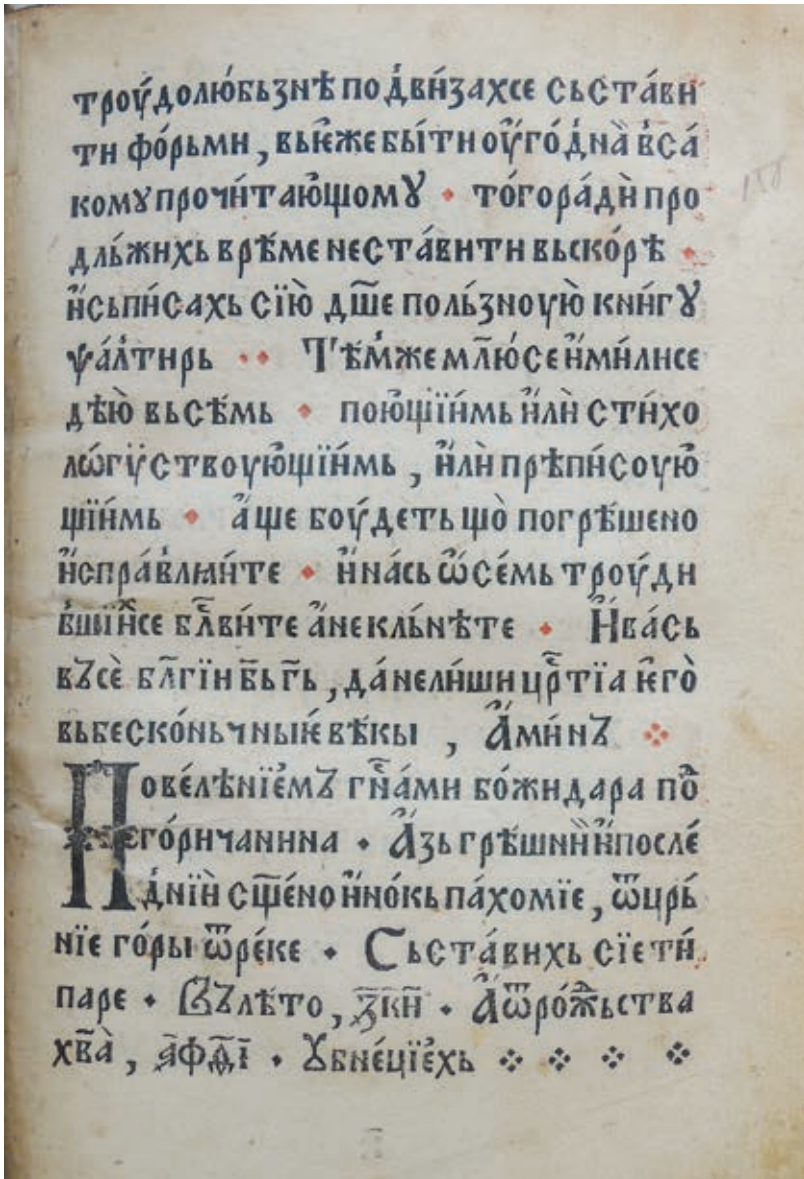
The chronology of the paleotypes from the first publishing cycle of Božidar Vuković (Dionisio della Vecchia) – a prominent merchant, one of the leaders of the Greek confraternity in Venice (Scuola dei Greci), an intelligence operative, and a would-be Serbian despot – is a complex matter due to inconsistencies in the chronological elements in the colophons of his books. A particularly baffling matter is the differences in calculating years by the Era of the World calendar or the Christian calendar, starting from Christ's birth.

The paper looks into the use of various styles for marking years of the Era of the World, primarily the Creation Era of Constantinople and the Ides of March era, as well as the variants of reckoning time starting from Christ's birth. It examines the *consular* (where a new year begins on 1st January), *more veneto* (1st March), and the *Annunciation* (25th March) styles, which were used in various parts of the Christian world. In addition to basic chronological markings, the paper explores secondary chronological elements – epacts, golden numbers, solar cycles, lunar cycles, and indictions, as well as their relationships, which played a prominent role in dating these books.

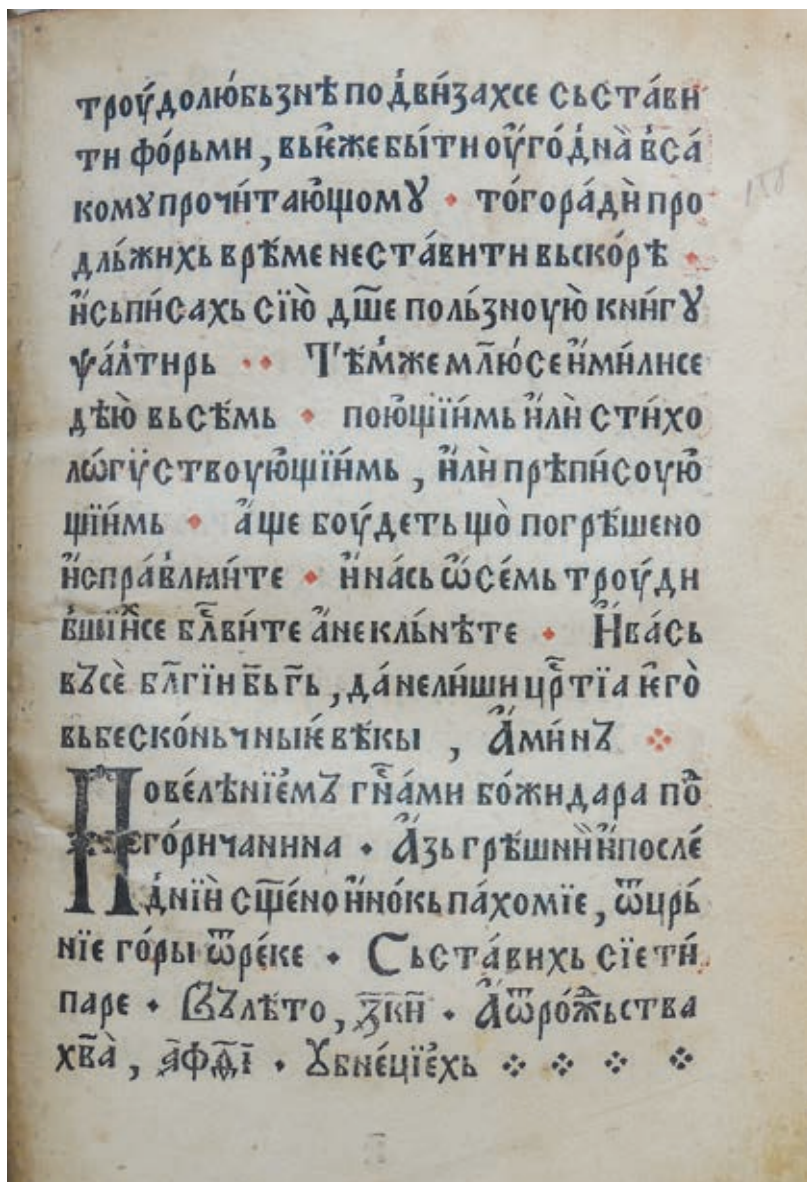
Besides exploring various chronological systems, the paper analyses the typographic and graphic distinctive characteristics of Vuković's paleotypes, including the chosen script, ornamentation, and printing technique, all of which provide additional indications on the time and context of the creation of his publications.

Following a comprehensive analysis, the paper argues that Vuković's first editions were likely published in 1520–1521. The preparation and production of the letters (type set) and other typographic elements seem to have begun in the autumn of 1519, with the printing of the first part of the *Psalter* completed on 7th April 1520. Three months later, he published the *Hieratikon* (7th July 1520) before moving on to the second part of the *Psalter* (*Posledovanjel/Appendices*), which was completed on 12th October 1520. By 6th March 1521, Vuković published the *Prayer Book*, completing his first publishing cycle.

Keywords: Božidar Vuković (Dionisio della Vecchia), chronology, dating, colophon, paleotype, publishing, early Serbian printing, liturgical books, Venice

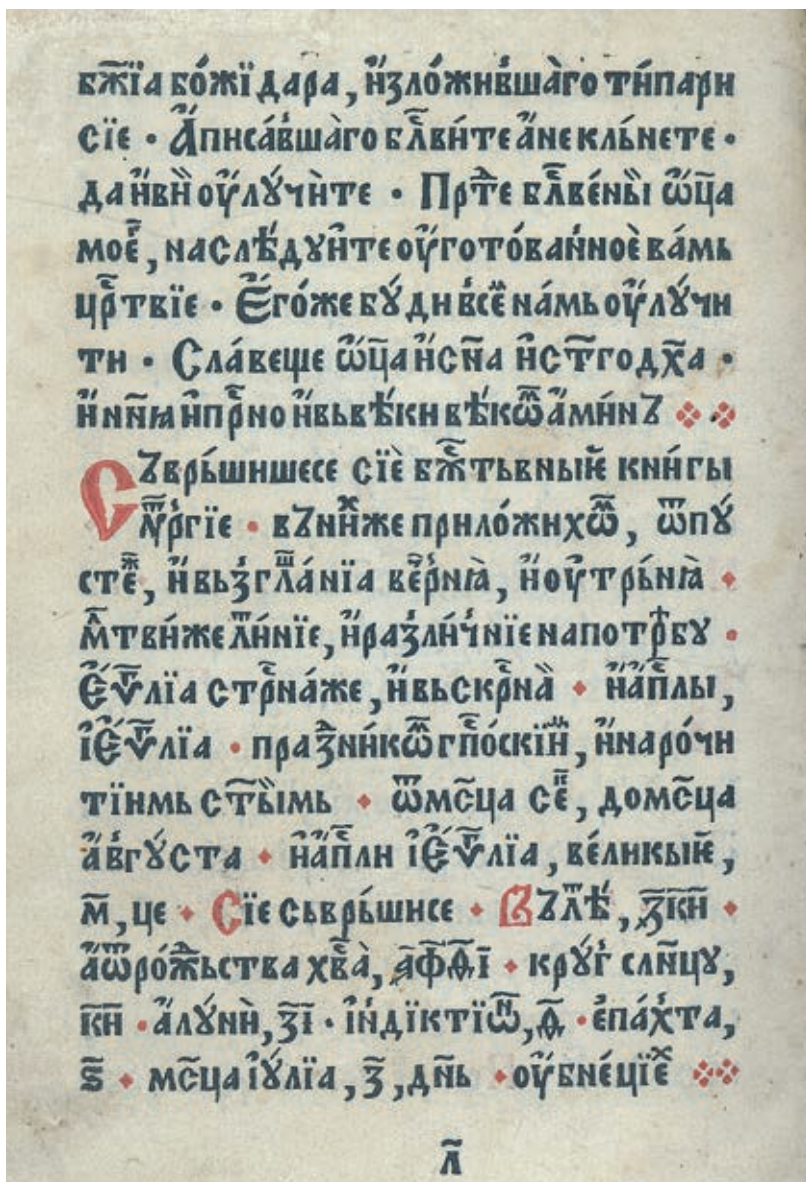

Сл. 1. Хронолошки подаци из првог поговора *Псалѣира*, Хил. 23, л. 160а

Сл. 2. Хронолошки подаци из првог поговора *Псалтира*, Хил. 23, л. 160б

Сл. 3. Хронолошки подаци из првог поговора *Псалїицира* (послед.), Хил. 23, л. 352б

Сл. 4. Хронолошки подаци из *Служабника*, НБС И 101, л. 240б

прѣшнаа нврѣнна • ѿдѣхъ оунилин
сокааннѣи нгрѣшнѣи ❖ ❖ ❖
Зврѣшишесѣ сїе стѣи кнїгы • ВЗ
нихъже съписахѣ синазаръ безъ тропѣ
рихъ • и часо словѣць имѣи нощноу ю
на днѣвноу ю слоужбоу • Имѣтвы ра
зличныи шоумилкини днѣвнѣмъ •
иакѣѣсто прѣстѣи бѣе • Нславѣ
та васїе всѣго лѣта, празникомъ
нарочитѣмъ • Ипакѣи съписахѣ пара
канѣ стѣимъ, поднѣхъ седамичнѣхъ
мольбнѣи • Нслоужбоу стго въскрсѣ
нїа • Ннѣкаа житїа и моученїа и зѣ
браннѣимъ стѣимъ, въ двои кнѣгъ
н свѣрихоумъ • Къ лѣто, зисѣ •
А ѿрождѣства хѣа, ѧфѣк • Къ роу
гъ снѣцоу, а • Алоуни, нѣ • инѣн
кѣтїионъ, і • ѣпахѣта, а • ❖ ❖ ❖

Мѣца Марѣтїа, з • днѣ • Оуниѣ
нѣхъ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖
❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

Сл. 5. Хронолошки подаци из Молийвеника, Rari Ven 726, л. 280б

The image shows a page from an old manuscript, likely a liturgical book, containing a Paschal table. The table is a grid with 14 columns and 14 rows. The columns are labeled with Cyrillic letters: Д, Б, Г, А, І, Є, С. The rows are labeled with Cyrillic letters: А, В, Г, Д, Е, Ж, З, И, І, К, Л, М, Н. Each cell in the grid contains a small diagram or symbol, possibly representing a day of the week or a specific liturgical event. Above the table, there are decorative elements including a sun and a moon, and the text 'Крѡ' and 'НѢ'.

On the left side of the page, there is a large block of text in Cyrillic, which appears to be a preface or a prayer. The text is written in a formal, historical script. The first line of the text is: "Пасхална таблица..." (Paschal table...). The text continues with several lines of prayer or liturgical instructions.

Сл. 6. Пасхална таблица, *Окѣиох ѿѿѣиѣласник Божидара Вуковића*, Хил. 35, л. 160б

Сл. 7. и 8. Виѣта из Псалѣира с ѿследоуаѣм (Хил. 23, 301а) и Молиѣвеника (УБ, Р 300б, л. 64б)

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ
Зборник радова Одељења за археологију
Народне библиотеке Србије
ARCHEOGRAPHICAL PAPERS
Review of the ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT
NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

Издавач
Народна библиотека Србије
PUBLISHER
NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

Лектура и коректура
Јелена Витезовић
PROOFREADER
JELENA VITEZOVIĆ

Технички уредник
Мирослав Лазич
PUBLISHING EDITOR
MIROSLAV LAZIĆ

Штампа
RETRO PRINT, БЕОГРАД
PRINTED BY
RETRO PRINT, BELGRADE

Тираж
300 примерака
CIRCULATION
300

Публикације за размену и рукописе за штампу
слати на адресу:

Народна библиотека Србије
Одељење за археологију
(за археолошке прилоге)
Скерлићева 1, 11000 Београд
e-mail: vladan.trijic@nb.rs

Please, send original texts and/or publications
intended for exchange to the following address:

Narodna biblioteka Srbije
Odeljenje za arheografiju
(za Arheografske priloge)
Skerliceva 1, 11000 Beograd
e-mail: vladan.trijic@nb.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

09(497.11)

АРХЕОГРАФСКИ прилози : зборник радова Одељења за археографију Народне библиотеке Србије = Archeographical papers : review of the Archeographical Department National Library of Serbia / главни и одговорни уредник Владимир Пишталo ; уредник Татјана Суботин-Голубовић. - 1979, бр. 1- . - Београд : Народна библиотека Србије, 1979- (Београд : Retro print). - 23 cm

Годишње. - Друго издање на другом медијуму: Археографски прилози (Online) = ISSN 1452-2233
ISSN 0351-2819 = Археографски прилози (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 15982082

YU ISSN 0351-2819
UDK 091